

Vladimir Plungian, *Gramatinių kategorijų tipologija 2.* (iš rusiško rankraščio vertė Jurgis Pakerys; rodyklę sudarė Benita Riaubienė) Vilnius: Vilniaus universitetas, Asociacija „Academia Salensis“, 2011, 339 p., ISSN 1822–3257; ISBN 978–609–95126–4–8

0. Matyt, knygų leidybos ir platinimo nesklaidumai lėmė, kad 2011 m. data pažymėtas Vladimiro Plungiano *Gramatinių kategorijų tipologijos* antrasis tomas (toliau – *GKT2*) knygynus pasiekė tik 2012 m. vasarą. Ši labai reikalinga *Bibliotheca Salensis* serijos knyga (2010 m. išėjęs pirmasis tomas iškart buvo pritaikytas aukštesniųjų kursų studentų akademiniam poreikiams) į lietuvių kalbą buvo verčiama tiesiai iš autoriaus rašomos apybraižos rankraščio, todėl išėjo kiek nepatogių dviejų tomų pavidalu. Šiaip ar taip, dabar jau turime visą gramatinių kategorijų tyrimo tipologinę perspektyvą ir dabartinę tų tyrimų padėtį įtaigiai ir suprantamai pateikiantį įvadą. Kaip minėjau recenzuodamas (Mikulskas 2011) pirmąjį *Gramatinių kategorijų tipologijos* tomą (toliau – *GKT1*), būtent tipologinė perspektyva atveria kelius teoriniam atsinaujinimui ir į uždaramą linkusiam lietuvių kalbos mokslui ir apskritai baltistikai. Toliau šio moralo čia neplėtosiu – pakaks to, ką šiuo klausimu pasakiau pirmojoje savo recenzijoje – pereisiu prie *GKT2* turinio bei dalykinių savybių aptarimo. Rašant knygos recenziją praėjus dviems metams po jos išleidimo, greičiausiai jau nėra prasmės jos pristatinti, iš eilės apžvelgiant, kaip įprasta, knygos turinį – besidomintys jau bus spėję su juo susipažinti. Todėl iš pradžių pastebėjęs kai kurias reikšmingesnes, mano galva, antrojo tomo turinio aspektus, toliau kritiškai išsamiau apžvelgsiu tik penktajame tomo skyriuje pateikiamas idėjas.

1.0 Be teorinio bei metodologinio tipologinio gramatinių reikšmių aprašo įvado, sudarančio pirmąją dvitomio dalį *Terminija ir teorija*, *GKT1* dar buvo spėta apžvelgti antrosios dalies *Gramatinės reikšmės pasaulio kalbose* pagrindines sintaksines ir semantines daiktavardžio gramemas. Kaip buvo žadėta, *GKT2* pateikiama panaši veiksmažodžio ar su veiksmažodine predikacija siejamų gramemų tipologinė apžvalga. Veiksmažodžio gramatikos aprėpiamų reikšmių kontinuumas autoriaus kiek sąlygiškai skaidomas į stambesnes semantines zonas (ar domenus?). Tarp pirmojo ir antrojo tomo šiuo atžvilgiu esama šio tokio terminologinio neatitikimo: pirmajame tome (*GKT1*: 88) stambesnes gramatinių reikšmių sritis buvo žadėta vadinti domenais, o jų sudedamąsias dalis – „kompaktiškoms“ semantinėms zonomis; taip, pavyzdžiui, situacijos kartotinumų zona įeinanti į aspekto domeną, o optatyvumo zona – į modalumo domeną. Antrajame tome visos semantiškai artimų gramemų sritys vadinamos „zonomis“ (tad toliau šį terminą ir tevertosiu), kuriose savo ruožtu gali būti skiriamos artimų reikšmių grupės, sudarančios tradicinių rūšių, asmens, laiko, aspekto, modalumo ir kt. kategorijų semantinį pamatą.

1.0.1 Prisimintina, kad metodologiškai tipologinis gramatinių reikšmių (gramemų, gramų) aprašas remiasi prielaida, kad natūralios kalbos turi bendrą semantinę substanciją („universalų, galimą išversti (ekvivalentišką) semantinį turinį“; *GKT1*: 88). Tokia prielaida nėra tik spekulatyvi, ji turi ir empirinį pamatą: jeigu vienoje kalbose eksplicitiškai reiškama kuri nors gramatinė reikšmė neturi specifinės raiškos kitose, tai dar nereiškia, kad toji reikšmė pastarosiose kalbose negali būti reiškama kitomis priemonėmis. Pavyzdžiui, vardažodžio apibrėžtumas neartikelinėse kalbose gali būti reiškiamas demonstratyvais, apibrėžiamosiomis būdvardžio formomis, su aktualiąja sakinio skaida susieta žodžių tvarka bei kitomis leksinėmis ar gramatinėmis priemonėmis. Arba, tarkime, progresyvo morfemos jau nebeturinčioje dabartinėje lietuvių kalboje (senieji raštai ją dar yra užfiksavę, žr. Arkadiev 2011b: 49) ši veiksmožodžio aspekto reikšmė gali būti reiškiamą paprasta esamojo laiko forma, plg. angl. *She is winning the race*, rus. *Ona vyigryvaet zabeg* ir liet. *Ji laimi bėgimą*. Tipologinio gramatinių reikšmių aprašo tikslas – sudaryti struktūriškai darnų *Universalųjį gramatinį rinkinį* – kaip akivaizdžiai dvitomyje parodoma, nėra taip lengvai pasiekiamas: pirmiausia todėl, kad „gramatinių rodiklių reikšmės paprastai nesti elementarios, ir lyginant skirtingas kalbas paaiškėja, kad tose reikšmėse esama paprastesnių semantinių elementų (tokių „gramatinių atomų“ kaip, pavyzdžiui, ‘ši situacija yra ankstesnė už tam tikrą kitą situaciją’, ‘kalbėtojas teigiamai vertina šią situaciją’ ar pan.)“ (*GKT1*: 88). Taigi *Universalųjį gramatinį rinkinį* tipologams tenka sudarinėti, vaizdžiai tariant, „rankiniu būdu“, atidžiai analizuojant ir lyginant atskirų pasaulio kalbų gramatinius aprašus, ir šis darbas toli gražu dar nėra baigtas. Jį apsunkina tai, kad konkrečiose kalbose retai kada būna taip, kad gramemos turi specifinę raišką, paprastai susiduriama su gramatinių rodiklių daugiareikšmiškumu: viena vertus, su reikšmių derme (gramatine polisemija), kita vertus, su reikšmių kumuliacija viename gramatiniame rodiklyje. Pavyzdžiui, gramatinę polisemiją rodo refleksyvinės (*Jis skuta-si*) ir reciprokinės (*Jie bučiuoja-si*) reikšmių dermė toje pačioje lietuvių kalbos morfemoje *-si* arba kartotinio veiksmo ir habitualio reikšmės būtojo laiko morfemoje *-dav-* (*Paprastai jis parei-dav-o iš darbo vėlai*). Na, o gramatinių reikšmių kumuliacija, mums, kalbantiems fleksine kalba, yra gerai pažįstama.

1.0.2 Nepaisant šių sunkumų, kuriant *Universalųjį gramatinį rinkinį*, skaitant aptariamą apybraižą matyti, kiek daug jau šia linkme tipologų yra nuveikta. Nesunku pastebėti ir grįžtamąjį euristinį šio nelengvo darbo poveikį, leidžiantį geriau negu anksčiau ištirti atskirų kalbų gramatinės sistemas, atnaujinti jų aprašus. Pavyzdžiui, neseniai žymiai tipologei Taniai Kutevai pasiūlius *Universalųjį gramatinį rinkinį* papildyti naujai apibrėžta *avertyvo* gramema (žr. Kuteva 1998; 2001), jos netriviali raiška buvo atrasta bei aprašyta ir lietuvių kalboje (Arkadiev 2011b). Tradicinėse gramatikose daugelis reikšmingų gramemų lingvistų buvo nepastebima (ir neaprašoma) dėl anksčiau, ikitipologiniu laikotarpiu, vyravusio perdėm logizuoto požiūrio į gramatinės kategorijas.

Ryšciausias to pavyzdys yra gramatinio laiko kategorija. Pavyzdžiui, preteritas paprastai būdavo apibūdinamas tik kaip iki kalbėjimo momento (į)vykusi situacija. Tačiau pasaulio kalbose apstu specialių veiksmažodinių (vadinamojo superbūtojo laiko) rodiklių, žyminčių įvairias praeityje prasidėjusių, bet iki kalbėjimo momento jau nutrūkusias situacijas. Prie šių šliejasi rodikliai, žymintys kitus nerealizuotų situacijų tipus: sumanytas, bet neprasidėjęs (plg. rusų kalbos konstrukcijas su *chotel bylo*), pasibaigusias, bet netekusias relevantiškumo ir pan. situacijas (*GKT2*: 120–123). Taigi naujais tipologiniais kalbų tyrimais nuolat papildoma Universaliojo gramatinio rinkinio įvairovė verčia tolydžio peržiūrėti jau nusistovėjusius teorinius laiko, aspekto, rūšies ir kitų semantinių zonų modelius.

1.1. Antrojo tomo turinys pateikiamas trijuose stambiuose skyriuose, toliau tęsiant pirmojo tomo numeraciją. Taigi iš eilės einančiame penktajame skyriuje aptariama su veiksmažodinės predikacijos sintakse tradiciškai siejama rūšies kategorija. Kadangi autorius, paisydamas tipologinių poreikių, rūšį supranta plačiau, kaip diskurso pragmatikos motyvuotą fenomeną, tai šiame skyriuje aptariamas ir giminingas veiksmažodinės predikacijos reiškinys – aktantinė derivacija. Šeštajame skyriuje aptiriamos su kalbėjimo akto dalyvių bei kalbėjimo momento bei vietos nurodymu susijusios deiktinės ir „šifterinės“ kategorijos: asmuo, logoforiniai įvardžiai, erdvės ir laiko deiksės. Septintajame, paskutiniajame, skyriuje aptiriamos „tikrųjų“ semantinių veiksmažodžio zonų kategorijos, reiškiamos daugiausia morfologiškai: aspektas, modalumas ir nuosaka bei evidencialumas.

1.1.1 Toks su veiksmažodine predikacija sietinų semantinių zonų skirstymas yra kiek sąlygiškas: kiekviename skyriuje parodoma, kad dalis čia aptiriamos semantinės zonos reikšmių, ypač tos antrinės, nepriklausančios prototipiniam branduoliui (vartoju autoriaus terminą, nors išskirtines teises į prototipo sąvokos aiškinimą turinčio kognityvinio mokslo šalininkui atrodytų, jog „translingvistiniam“ gramemų struktūros aprašui geriau tiktų ne *prototipo*, o *kanono* terminas), persikloja su kitų semantinių zonų reikšmėmis. Pavyzdžiui, futūro gramema, veikiau žymėdama veiksmažodinės situacijos galimybę ateityje nei jos vėlesnumą kalbėjimo momento atžvilgiu, yra „labai arti semantinės irealumo zonos, kuri natūraliose kalbose reiškiamą įvairiomis modalinėmis formomis“ (*GKT2*: 124). Kita vertus, daugelyje pasaulio kalbų fiksuojama vadinamasis habitualinės–futūrinės polisemijos reiškinys, plg. rus. *Šila v meške ne utaiš'* ir liet. atitikmenį *Ylos maiše nepaslėpsi* (*GKT2*: 163). Būtent dėl virtualaus jomis reiškiamų situacijų pobūdžio futūro formomis įmanoma perteikti ir habitualines aspekto reikšmes, kuriomis perteikiamo „struktūrinio“ žinojimo apie pasikartojančias situacijas esmę taip pat sudaro tų situacijų virtualumas.

1.1.2 Minėtasis avertyvas yra atsiradęs iš kontrastinių būtojo laiko deiksės ir aspektinės prospektyvo reikšmių dermės (*GKT2*: 149) (plg. *Jau buvau beįšeinęs, kai kažkas paskambino telefonu*).

1.1.3 Perfektyviniai ribotuvai („perfektyvatoriai“) dažniausiai sugramatinimo keliu yra kilę iš erdvinių veiksmažodžio modifikatorių, „kurių pirminės reikšmės priklauso veiksmažodinės orientacijos grupei ir kurie kartu atlieka didinamosios aktantinės derivacijos rodiklių vaidmenį, nes į veiksmažodžio semantinę struktūrą įveda būtinuosius dalyvius, turinčius vieną iš lokatyvinių vaidmenų“ (*GKT2*: 165) (plg. *į-bėgti į kambarį; nu-kristi po stalu*). Tad veiksmažodinės orientacijos rodikliai priklauso ir aktantinės derivacijos ir aspekto semantinėms zonomis.

1.1.4 Nors apybraižos autorius laikosi principinės nuostatos, kad modalumas ir evidencialumas laikytini atskiromis gramatinėmis kategorijomis, vis dėlto kai kuriais atvejais jų aprėpiamos semantinės zonos yra (neatskiriamai) persiklojančios. Pirmiausia esą sunku būtų atskirti evidencialumo kategorijai priskiriamas prezumtyvines reikšmes (iš asmeninės netiesioginės prieigos klasės) nuo modalumo kategorijai priskiriamų episteminio būtinumo reikšmių, mat „skirtumas tarp prezumtyvinio evidencialumo ir episteminės būtinybės (jei jis apskritai yra) greičiausiai yra tik nereikšmingas akcento perkėlimas nuo vieno reikšmės komponento ant kito: laikant panašias reikšmes modalinėmis, dėmesys atkreipiamas į jų turimą situacijos (didelės tikimybės) vertinimo komponentą; žiūrint į jas kaip į evidencines, dėmesys sutelkiamas į loginės išvados, kaip informacijos šaltinio, nuorodą“ (*GKT2*: 251). Kita vertus, visai esą suprantama, kad kalbose, neturinčiose evidencialumo rodiklių, episteminės būtinybės rodikliai nesuvokiami kaip evidencialiniai ir juose glūdintis evidencialumo fragmentas atsiduriąs šešėlyje, bet tai tesanti natūrali pragmatinė šio episteminio modalumo tipo pasekmė (*ibid.*).

1.1.4.1 Tai, kad kalbamas kategorijas lengviau atriboti teoriškai nei praktiškai, rodo ir faktas, jog pasaulio kalbose dažnai evidencialumo rodikliai įgyja antrinių modalinių reikšmių ir atvirkščiai – antrinių evidencinių reikšmių įgyja modaliniai rodikliai. Antai viena iš kalbose paplitusių modalinių strategijų, pasak apybraižos autoriaus, esanti tokia, kai netiesioginės prieigos evidencialumo rodikliams priskiriama episteminio nepatikimumo, arba kitaip – episteminės distancijos, reikšmė. Kitas paplitęs modalinės strategijos tipas esą toks, kai evidencialumo rodikliai įgyja vadinamąją miratyvinę reikšmę, kuri savaime esanti neginčytinai modalinė, „nes ja perteikiamas vienas iš episteminio vertinimo tipų – prieštaravimas kalbėtojo lūkesčiams“ (*GKT2*: 252). Priešinga tendencija – modalinių rodiklių vartosena antrinėms evidencialumo reikšmėms perteikti – yra gerai paliudyta romanų ir germanų kalbose (*GKT2*: 254).

1.1.5 Universaliojo rinkinio aprėpiamą gramatinių reikšmių kontinuumo skirstymą semantinėmis zonomis apsunkina dar ir tai, kad tokiam skirstymui lengviau pasiduoda prototipinės

reikšmes reprezentuojančios gramemos, o antrinių, išvestinių, vieta tame kontinuume labiau priklauso nuo konkrečių kalbų. Pavyzdžiui, rusų kalba pasižymi neįprasta eigos veiksmo būtojo laiko formų vartoseną aspektine anuliuoto rezultato reikšme (*Kto otkryval zdes' okno?* Plg. liet. *Kas buvo atidaręs čia langą?* (Kambaryje šalta)). Tokia šių formų vartoseną peržengia standartinio imperfektyvinio pluošto ribas (*GKT2*: 169). Kitas pavyzdys čia galėtų būti fazinių reikšmių grupė, apybraižos autoriaus lokalizuojama aspekto semantinės zonos periferijoje. Tačiau faziškumo reiškinyje dėl savo artumo taksiui gali būti aptariamas ir laiko deiksės skyriuje, o kadangi situacijos faziškumo rodikliai dažniausiai eina ir „pažeistų lūkesčių“ rodikliais, tai jie turi būti minimi ir modalumo skyriuje (*GKT2*: 186–188).

1.1.6 Taip pat ir morfologinė gramemos raiška negali būti patikimas kriterijus skiriant „grynai“ veiksmažodines semantines zonas. Pavyzdžiui, veiksmažodžių aspekto reikšmės gali būti žymimos ir atitinkamos sintaksinės konstrukcijos priemonėmis. Antai sakinyje *Pereitą savaitę tris kartus buvau Kaune* veiksmažodis *būti*, šiaip jau pelnytai priskiriamas būsenos predikatų akcionalinei klasei, čia įgyja įvykio interpretaciją būtent dėl perfektyvinės konstrukcijos adverbialinio elemento *tris kartus*. O sakinyje *Šiame miestelyje jau kartą buvau* šio veiksmažodžio „įvykišką“ interpretaciją paskatina egzistencinės perfekto konstrukcijos atmainos (apie perfekto konstrukcijų semantiką plačiau žr. Michaelis 2004: 41–47) adverbialinis elementas *jau kartą*. Panašiu keliu ir aptariamoje knygoje pateikiamame pavyzdyje *on otdochnul dve nedeli* (*GKT2*: 160, 180) įvykinio tipo veiksmažodis įgyja aspektinę perfektyvinio limitatyvo reikšmę (beje, lietuviškame atitikmenyje *jis pailsėjo dvi savaites* limitatyvinę reikšmę potencialiai jau turi pats priešdėlio *pa-* vedinys, plg. *šįryt pa-bėgiojau pusvalandį*, tad konstrukcijoje su adverbialiniu elementu ši reikšmė tik aktualizuojama; kitoje konstrukcijoje, pavyzdžiui, *jis šią vasarą gerai pailsėjo* – ta pati priešdėlinė forma jau įgyja kompletyvinio perfektyvo interpretaciją).

1.2 Antrajame tome skyrių struktūra išlaikoma ta pati kaip ir pirmajame: skyriaus pradžioje autorius trumpai kritiškai įvertina esamas teorijas čia aptariamais klausimais. Apybraižos žanras neleidžia šiuo atžvilgiu pernelyg plėstis, toliau išsamiau pristatomas tik autoriui artimesnis požiūris. Savo požiūriui pagrįsti autorius turi solidų pamatą: būtent antrajame tome pristatomose gramatinės tipologijos srityse apybraižos autorius daugiausia pats arba su bendraautoriais yra nuveikęs (tą akivaizdžiai rodo ir knygos pabaigoje pateikiamo literatūros sąrašo pozicijos su jo pavarde). Dėl to visai suprantama ir į šio tomo septintąjį skyrių atskirai įtraukta studija apie svarbiausius slavų aspektologijos klausimus. Autorius mano, kad slavų kalbų aspektinis modelis naujų tipologijos atradimų šviesoje jau nebegali būti laikomas kanoniniu. Šiuo požiūriu studija yra instruktivi ir lietuvių kalbos veiksmažodžių aspekto tyrėjams. Kiekvieno skyriaus pabaigoje kritiškai apžvelgiama svarbiausia literatūra svarstytais klausimais, autorius nurodo ir kas dar tose srityse tyrinėtina. Dėl to

dvitomis taps parankus vadovas tiems kalbos mokslo keliu pažengusiems jauniems tyrėjams, kurie jau spėjo įvertinti tipologinės perspektyvos naudą. Naudojimąsi dvitomiu *Gramatinių kategorijų tipologijos* įvadu palengvina ir antrojo tomo pabaigoje pridėta dalykinė rodyklė (sudarė Benita Riaubienė). Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad rodyklėje apstu lietuvių kalbotyrai dar nepažįstamų gramatikos terminų: jų gausa, be kita ko, liudija knygos vertėjui tekusią nelengvą tarptautiniame tipologiniame diskurse vartojamų (toli gražu dar nenusistovėjusių) terminų adaptavimo lietuviškai vartosenai užduotį. Antrąjį tomą, kaip ir pirmąjį, gražia bendrine kalba išvertė Jurgis Pakerys. Dėl vieno kito vertėjo parinkto termino galima būtų pasiginčyti. Plačiau aptarsiu tik vieną, mano manymu, ne itin vykusį terminologinį vertėjo sprendimą.

1.2.1 Septintajame apybraižos skyriuje, skirtame veiksmažodžių aspekto semantinės zonos tipologijai, regis, be aiškesnės logikos pramaišiu vartojami tarptautinis *aspekto* ir lietuviškas *veikslo* terminai. Tik paviršutiniškai žiūrėdami šiuos du terminus galėtume laikyti sinonimiškais. Nesunku numanyti, kad lietuviškasis terminas, vartojamas platesniame tipologiniame kontekste, lietuviškos gramatikos tradiciją tepažįstančiam skaitytojui gali sukelti nepageidaujamų implikacijų. Pažvelkime į šį reikalą atidžiau.

1.2.1.1 Pats apybraižos autorius šiai terminologinei painiavai išnarplioti skiria nemažai dėmesio. Savo motyvaciją vartoti vienus, o ne kitus šios srities terminus jis svariai paremia glausta aspekto sąvokai įvardyti vartotų (kartais tebevartojamų) terminų apžvalga, iš kurios gana aiškiai matyti istorinės aspektologų terminologinio „nesusikalbėjimo“ priežastys (*GKT2*: 140–142). Iš šios apžvalgos autoriaus pasirinkimas pakankamai aiškus: kalbant apie GRAMATINES veiksmažodžio reikšmes, kurios apibūdina vidinę situacijos struktūrą, vartotinas *aspekto* (plg. angl. *viewpoint aspect*) terminas. Aspekto požiūriu reikšmingai Juriiaus Maslovo, Zeno Vendlerio (ar analogiškai kitų autorių) pasiūlytai semantinei predikatų klasifikacijai vartotinas *akcionalumo* ir, atitinkamai, *akcionalinės klasės* terminai (angl. dar *lexical aspect*; rusų kalbotyros tradicijoje anksčiau tam vartoti *semantinio* (arba *aspektinio*) *predikato tipo* ir *taksonominės kategorijos* terminai). Vokiškasis *Aktionsart* (rus. *soveršaemost'*, plg. liet. *veikslas*) terminas, savo laiku vartotas darybinėms („slaviškojo“ tipo) aspekto reikšmėms įvardyti, autoriaus manymu, šiuolaikinei gramatinei tipologijai netinkamas. Šiai diskusijai svarbi autoriaus pastaba, kad rusiškoje tipologinėje literatūroje pastaruoju metu terminą *vid* linkstama vartoti tik kalbant apie slaviškajam aspektui būdingą imperfektyvumo / perfektyvumo (liet. eigos / įvykio veiklo) opoziciją. Nėra abejonės, kad tokį polinkį (kuriam autorius pritaria) lemia noras šiuolaikinėje aspekto tipologijoje išvengti istoriškai susiklosčiusio „slavocentristinio“ požiūrio. Antai kitoje kalbamo skyriaus vietoje autorius aiškiai pasisako apie būtinybę tipologiniame diskurse skirti universaliąsias aspekto reikšmes ir tik konkrečioms kalboms būdingus šių reikšmių klasterius. Jo nuomone, aspektas kai kurių tyrėjų

nepagrįstai laikomas binarine kategorija, kurios pagrindą sudaro imprefektyvumo / perfektyvumo opozicija. Išties ši priešprieša gana tiksliai apibūdina tik (anksčiau kanoniniu laikyto) slaviškojo aspektinio modelio esmę, o šiuolaikinei gramatinei tipologijai reikia sudėtingesnės universaliosios aspekto zonos klasifikacijos (*GKT2*: 170).

1.2.1.2 Pagrindiniuose lietuvių kalbos gramatikos darbuose veiksmažodžio aspektas, arba veikslas, tradiciškai taip pat apibrėžiama kaip binarinė (gramatinė) kategorija, kurios branduolį sudaro eigos ir įvykio veikslų priešprieša. Šiuo požiūriu būdingas yra gramatinėms veiksmažodžio kategorijoms skirtoje Aldonos Paulauskienės monografijoje pateikiamas apibrėžimas:

Veikslas – dvinarė gramatinė kategorija, atspindinti dvejopą **to paties** veiksmo suvokimą. Todėl šios kategorijos branduolį sudaro tie veiksmažodžiai, kurie, minimaliai tesiskirdami savo individualia leksine reikšme, gali būti sugretinami vienas su kitu kaip reiškiantys to paties veiksmo priešingas (eigos ir įvykio) savybes, pvz., *daryti – padaryti, balti – išbalti, skęsti – nuskęsti, eiti* iš kur nors ir *išėiti* ir t. t. Veiksmažodžiai, kurie negali būti sugretinami veikslo atžvilgiu, vieni šliejasi prie eigos veikslo veiksmažodžių, o kiti – prie įvykio, visiškai nepaneigdami opozicinio šios kategorijos pobūdžio (pvz., *pavydėti, priklausyti* yra tik eigos veikslo, o *atsitikti, šūktelėti* – tik įvykio veikslo) (Paulauskienė 1979: 56).

1.2.1.3 Panašiai veikslo binariškumu kaip duotybe neabejojama ir kituose lietuvių kalbos gramatikos darbuose (plg. Gaivenis, Keinys 1990: 226; Ambrazas 1997: 288–290; Morkūnas 1999: 693–694). Tradiciškai taikant veikslo sąvoką, neskiriamas aspektas ir akcionalumas. Kaip matyti iš cituoto apibrėžimo, binariniam traktavimui nepasiduodančios leksemos tiesiog „prišliejamos“ prie eigos ar įvykio veikslų, kažkodėl manant, kad tokiu būdu nepaneigiamas opozicinis (taigi ir gramatinis) šios kategorijos pobūdis. Apie veikslo požiūriu reikšmingą Zeno Vendlerio predikatų klasifikaciją lietuvių kalbotyroje prabilta tik visai neseniai, *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose* (Holvoet, Čižik 2004). Kartu čia lietuvių kalbos veiksmažodžių veikslo aprašui pabandyta pritaikyti ir dvikomponentę aspekto teoriją (kalbamame apybraižos skyriuje ji realizuojama per pirminio ir antrinio veikslo skirtį), kuri šį aprašą daro tipologiškai reikšmingesnį. Šiame straipsnyje plačiau suprantama ir veikslo sąvoka, nors eigos / įvykio veikslo priešprieša lietuvių kalbos veikslo aprašui autorių tradiciškai tebelaikoma relevantiška. Dar toliau, pritaikant lietuvių kalbos veiksmažodžio aspekto aprašą gramatinei tipologijai, žengia Piotras Arkadievus (2011a). Jo manymu, lietuvių kalboje veiksmažodžių imperfektyvumo / perfektyvumo priešprieša esanti menkai tesugramatinta (išimtį tesudarą limitatyvai), kur kas menkiau nei rusų kalboje. Todėl visai nebūtina pastarosios kalbos gramatinės tradicijos pavyzdžiu šią gramatinę opoziciją taikyti lietuvių kalbos veiksmažodžių aspektinių savybių aprašui. Šis aprašas, straipsnio autoriaus nuomone, iš esmės galėtų būti paremtas akcionaline predikatų klasifikacija. Bet, kadangi šis inovacinis straipsnis parašytas angliškai, *veikslo* termino vartojimo tradicijos tiesiogiai jis nekoreguoja.

1.2.1.4 Iš to, kas pasakyta, turėtų būti aišku, kad lietuviškasis *veikslo* terminas yra nepatogus kalbant apie universaliąsias aspekto zonos reikšmes, kurių aptariamoje apybraižoje priskaičiuojama tikrai gerokai daugiau nei galima būtų „išsprauti“ į tradicinę imperfektyvumo / perfektyvumo priešpriešą. Jeigu vis dėlto ryžtasi šį terminą vartoti platesne prasme, kaip sinonimą šiuolaikinės gramatinės tipologijos *aspektui*, ne pro šalį būtų buvęs ir rimtesnis vertėjo komentaras.

1.2.2 Nors knygoje autorius mini įvairių kalbų faktus, ji nėra perkrauta egzotiškų kalbų pavyzdžiais, kaip tai dažnai pasitaiko tipologinėje literatūroje, dažniau remiamasi mums struktūriškai artimos rusų kalbos pavyzdžiais, kuriems vertėjas yra rūpestingai parinkęs lietuviškus atitikmenis. Galima daryti išvadą, kad apybraižoje autoriui pavyko pasiekti pusiausvyrą tarp reikiamo teorinio svarstomų klausimų lygmens ir jų pateikimo paprastumo – šis *Gramatinių kategorijų tipologijos* dviomis turėtų būti nesunkiai įkandamas ir menkiausiai su tipologinių tyrimų problematika susipažinusiems studentams. Toliau išsamiau apžvelgsiu tik penktojo skyriaus pagrindines mintis.

2.0 Penktojo skyriaus pirmojoje dalyje pateikiamas kalbų tipologijai pritaikytas bendras veiksmožodžio rūšies supratimas. Apybraižos autorius mano, kad anksčiau gramatikos aprašuose praktikuotas „sintaksinės“ rūšies apibrėžimas, pagal kurį rūšis suprantama kaip diatezė, t. y. sintaksinių vaidmenų perskirstymas semantiniams vaidmenims, yra pernelyg siauras, tepritaikomas toms kalboms (daugiausia indoeuropietiško tipo), kuriose prasmingai gali būti apibrėžiami subjekto, tiesioginio ir netiesioginio objekto bei kiti sintaksiniai vaidmenys (arba gramatinės funkcijos). Taigi čia pasisakoma prieš rūšies, kaip „semantiškai tuščios“ (giluminių) veiksmožodžio aktantų sukeitimo operacijos, sampratą (bene iškiliausias jos rėmėjas yra Igoris Mel'čukas, apybraižos autoriaus ne vienoje vietoje kritikuojamas), vietoje to teikiama semantiškai ir pragmatiškai motyvuota, „funkcinė“ rūšies samprata. Rūšies semantikos pobūdis, pasak autoriaus, yra ypatingas: „vienos rūšies gramemos pasirinkimas vietoje kitos atspindi ne tiek tikrovės skirtumus (kaip yra, sakysim, renkantis skaičiaus arba laiko gramemas), o labiau tai, kaip (skirtingai) kalbėtojas *nori pristatyti* atitinkamą situaciją ir jos dalyvius. Pati situacija išlieka ta pati...“ (*GKT2*: 15). Tad galima sakyti, kad „rūšies gramemos žymi kalbėtojo dėmesio perkėlimą – tarytum „kadro“ keitimą, kai į dėmesio centrą patenka skirtingi situacijos dalyviai“ (*GKT2*: 17). Kalbant technine kalba, rūšies gramema keičianti veiksmožodžio argumentų komunikacinį rangą. Taigi bendrais bruožais rūšis autoriaus apibūdinama kaip veiksmožodžio kategorija, kurios gramemos žymi tam tikrą situacijos dalyvių komunikacijos rango pokytį. Be to, rūšies gramemas įtraukiant į *Universalųjį gramatinį rinkinį* svarbu žiūrėti, kad minėti komunikacinės struktūros pokyčiai atsispindėtų ne tik sakinio sintaksėje, bet ir veiksmožodžio morfologijoje (*GKT2*: 18). Toks ribojimas leidžia nuo rūšies atriboti tuos su

aktualiąją sakinio skaida susijusius argumentų komunikacinio rango pokyčius, kurie įvyksta keičiant žodžių tvarką sakinyje (pvz., *Šiṅnakt greitoji išvežė Joną* → *Šiṅnakt Joną išvežė greitoji*).

2.0.1 Funkciškai apibrėžiama rūšies kategorija leidžia ne tik geriau suprasti ir adekvačiau aprašyti Europos kalbose pasitaikančius pasyvinių konstrukcijų tipus, bet ir į šią kategoriją įtraukti įvairius kitus pasaulio kalbose pasitaikančius sakiniu žymimos situacijos dalyvių komunikacinio rango pokyčius (žinoma, signalizuojamus atitinkamų veiksmažodinių morfologinių rodiklių) – šių pokyčių specifika tipologinėje literatūroje leidžia apibrėžti naujus rūšies tipus: antipasyvą (ergatyvinės rikiuotės kalbose), pragmatinę rūšį (filipinų kalbose), kai aukščiausio komunikacinio rango rodiklis sakinyje gali būti perduodamas iš esmės bet kuriam (taip pat ir „aplinkybiniam“) situacijos dalyviui, inversinę rūšį (Šiaurės Amerikos algonkinų kalbose), kai visi situacijos dalyviai, atsižvelgiant į jų komunikacinę svarbą, gauna specialų žymėjimą (beje, toks žymėjimas su sakinio vardažodžių sintaksiniu statusu nesietinas).

2.0.2 Daugeliu atvejų rūšies gramema sakiniu koduojamos situacijos dalyvių (veiksmažodžio argumentų) sintaksinį statusą vis dėlto keičia. Mums geriau pažįstamose Europos kalbose gana įprasta, kad aktyviniame sakinyje subjekto statusą turintis vardažodis, paprastai žymintis semantinį agento vaidmenį, pasyvinėje konstrukcijoje „nužeminamas“ iki šalutinio papildinio, o buvęs tiesioginis objektas, semantiškai pacientas, šioje konstrukcijoje „paaukštinamas“ iki subjekto. Tačiau platesnėje tipologinėje kalbų panoramoje, kaip parodo apybraižos autorius, daugiau paplitęs toks pasyvinės konstrukcijos modelis, kuriame agentinis argumentas negali būti reiškiamas. Tai, beje, esantis vienas iš argumentų, leidžiančių tvirtinti, kad pasyvinės konstrukcijos funkcinės motyvacijos pagrindą sudaro subjekto statuso „atėmimas“ iš atitinkamos aktyvinio sakinio agento, o ne subjekto statuso „suteikimas“ to sakinio pacientui. Šiai nuomonei paremti autorius randa ir daugiau argumentų, kaip antai pasyvines konstrukcijas su nuliniu agentu, pritaikytas agento semantinio neapibrėžtumo atvejams arba tiems atvejams, kai diskurso dalyviams jis akivaizdus ir todėl nutylimas (plg. *Seminarai buvo vedami lauke*), pasyvines konstrukcijas be paciento statuso paaukštinimo (vadinamąjį tingųjį pasyvą, plg. *Lankstinukas rašė / lankstinuke buvo rašoma apie naudojimosi nuolaidų kortele taisyklės*) ir pagaliau vienviečių veiksmažodžių pasyvą (plg. lot. *ā hostibus ācriter pūgnābatur* ‘priešai aršiai kovojo (pažod. priešų buvo aršiai kovota)’).

2.1 Išsamiau aptardamas pasyvinių konstrukcijų su nulinių agentu vartojimo funkcinę motyvaciją, apybraižos autorius nepritaria radikaliam Igorio Melč’uko (ir kai kurių kitų tyrėjų) siūlymui įsivesti šiems atvejams aprašyti naują „supresyvo“ gramemą, kuri rūšinio konstrukcijos keitimo metu iš jos struktūros esą „pašalinanti“ agentą. Pasak autoriaus, pasyvinė konstrukcija agentą „ne „pašalina“, o paprasčiausiai dar labiau pažemina jo statusą komunikacinėje hierarchijoje (**tas statusas pradinėje struktūroje jau ir taip buvo žemas.**“(GTK2: 24; paryškinta mano – R.

M.). Toks „beagenčių“ pasyvinių konstrukcijų siejimas su atitinkamomis aktyvinėmis kelia abejonių. Nesunku suprasti, kad prototipiniais tranzityvinių sakinių pasyvizacijos atvejais agentas išlieka naujosios konstrukcijos profilyje (vartojant kognityvinės gramatikos terminą), net jeigu dėl vieno ar kitų priežasčių išoriškai ir nebūna išreiškiamas. Kalbant apie neprototipinius tranzityvinių sakinių atvejus su semantiškai neapibrėžtu agentu, tai formuluotė, esą „beagentė“ pasyvinė konstrukcija tik dar labiau pažeminanti atitinkamoje aktyvinėje konstrukcijoje jau buvusį žemą agento komunikacinį statusą, regis, be priekaištų tinka tik toms autoriaus nurodomoms kalboms (pvz., rusų ir lietuvių), kuriose semantiškai neapibrėžtas agentas gali būti neišreiškiamas ir aktyvinėse konstrukcijose (plg., *bet po to mūsų pokalbį nutraukė* ir *bet po to mūsų pokalbis buvo nutrauktas*). Bet, kaip nurodo pats autorius, semantiškai neapibrėžto (ar pragmatiškai numanomo) agento atveju daugelyje kalbų tegalima rinktis pasyvinę („beagentę“) konstrukciją. Tuomet grynai psichologiškai sunku patikėti, kad agento semantinio neapibrėžtumo atveju pasirinkdamas pasyvinę konstrukciją su nuline agento raiška prieš tai kalbėtojas turi įsivaizduoti (jo kalboje neegzistuojančią) atitinkamą aktyvinę konstrukciją. Gal visais šiais atvejais pakaktų sakyti, kad traktuodamas situacijos agentą neapibrėžtai kalbėtojas tiesiog renkasi kalboje po ranka turimą „beagentę“ pasyvinę konstrukciją.

2.1.1 Ir kai kuriais kitais knygoje minimais pasyvinių konstrukcijų vartojimo atvejais sunku kalbėti apie jų profilyje tebesantį, nors neišreikštą, agentą – jis tegali būti implikuojamas iš bendrų žinių (sudarantių sakiniu koduojamos situacijos konceptualizavimo „bazę“), o tai ne tas pats. Pavyzdžiui, dalis refleksyvinę morfologiją turinčių rusų kalbos sakinių pelnytai gali būti priskiriami pasyvinėms konstrukcijoms, kuriose agentas gali būti reiškiamas eksplicitiškai, plg. *Ėti doma strojatsja priežžimi rabočimi* ‘šie namai statomi (pažod. stato-si) atvykėlių darbininkų’. Tad ir knygoje cituojamo sakinio *Zdes’ prodajut-sja knigi po obščej morfologiji* ‘čia parduodamos (pažod. par-si-duoda) bendrosios morfologijos knygos’ profilyje lengviau postuluoti esant agentą. Tačiau autoriaus vadinamais potencialinio pasyvo atvejais (juos daugelis tyrėjų laikytų medialinėms konstrukcijoms, bet apie tai vėliau), kaip antai *dver’ neotkryvaet-sja* ‘durys neatsidaro’, *mjaso chorošo žarit-sja* ‘mėsa greitai iškepa (pažod. gerai iš-si-kepa)’, *ėta kniga chorošo prodaėt-sja* ‘ši knyga lengvai parduodama (pažod. gerai par-si-duoda’, plg. ir liet. *durys lengvai at-si-daro*, – šiuo atžvilgiu atrodo kaip dekauzatyvai (ar impersonalai), plg. *čaška razob’ėt-sja, esli stavit’ eė na kraj stola* ‘puodelis suduš, jeigu statysi jį ant stalo krašto’. Tokioje „potencialinio pasyvo“ konstrukcijoje agento „atsakomybė“ už patiento patiriamą veiksmą kalbėtojo deleguojama pačiam patientui (veikiau tam tikroms jo savybėms) – ne veltui čia jis eina sakinio subjektu. Tačiau iš koduojamoje situacijoje numanomo agento sakinio profilyje telieka jo ir patiento tarpusavio sąveikos (*force dynamics*) pėdsakas, kurį žymi adverbialinis konstrukcijos elementas arba predikato neiginys.

2.1.2 Skaitančiajam iki galo nėra aišku, kas sudaro pamatinės funkcinio rūšies modelio sąvokos – situacijos dalyvių (resp. veiksmažodžio argumentų) komunikacinio rango (ar statuso) – turinį. Autorius, regis, linkęs šią sąvoką tapatinti su Talmy'o Givóno „topiškumo“ (*topicality*) sąvoka (*GKT2*: 17). Ši sąvoka yra kompleksinė, apibrėžiama ne pagal vieną semantinį ar (ir) pragmatinį parametą. Veikiausiai pernelyg nesuklysimė, jeigu, paprastindami reikalą, aukščiausią „topiškumo“ laipsnį turintį sakiniu žymimos situacijos dalyvį suprasime tiesiog kaip aktualiosios skaidos dėmenį – *temą*, šią sąvoką pirmiausia apibrėždami kaip diskurse minėtą (žinomą) informaciją. Kita vertus, aptardamas įvairius situacijos dalyvių komunikacinių rangų „rūšinio“ perskirstymo atvejus, autorius kaip vieną iš tokio perskirstymo motyvų nurodo ir tų dalyvių semantinio apibrėžtumo skirtumus. Tačiau, net jeigu semantinis sakinio argumentų neapibrėžtumas kalboje gali būti reiškiamas formaliai ne tik pasyviniam, bet ir aktyviniame sakinyje, pavyzdžiui, eliminuojant iš jo atitinkamus sintaksinius vaidmenis, regis, tiksliau būtų tokio semantinio parametro į argumento komunikacinio rango turinį neįtraukti. Kitaip sakant, sakinyje sintaksiškai reiškiamas profiliuojamos situacijos dalyvio semantinis neapibrėžtumas laikytinas „ikikalbiniu“ kalbėtojo apsisprendimu traktuoti jį neapibrėžtai (čia labai tinka knygoje cituojamas senovinės anglų kalbos gramatikos lakoniškas apibendrinimas „pasyviniai sakiniai vartojami tada, kai kalbėtojų objektas svarbesnis už subjektą“ (*GKT2*: 25)). Išmintingai šiuo požiūriu elgiasi kognityvinė ar konstrukcijų gramatikos, semantiškai neapibrėžtą situacijos dalyvių traktavimą siedamos ne su kalbinės raiškos semantiniu, bet su jos konceptualizavimo lygmeniu (arba su požiūrio taško (*vantage, viewpoint*), perspektyvos pasirinkimu). Taip žiūrint, knygoje teikiama situacijos dalyvių komunikacinio rango turinį galima būtų papildyti konceptualizavimo komponentu: dalyvių komunikacinį rangą lemia ne tik iš diskurso pragmatikos, bet ir iš konceptualizavimo būdo (*construal*) kylanti jų svarba. Būtent pastarąją pabrėžia kognityvinės gramatikos pamatinės sąvokos trajektorius (*trajector*) ir riboženkliis (*landmark*), dar apibrėžiamos kaip atraminiai sakiniu predikuojamo turinio suvokimo taškai („they are **primary** and **secondary** focal participants by virtue of being the **first** and **second** reference points evoked in building up to the full conception of a profiled relationship“; Langacker 2008: 518). Šiuo požiūriu instruktivi yra ir konstrukcijų gramatikos atstovė Mirjam Fried (2005: 477–478), požiūrio tašką (*viewpoint*) suprantanti kaip įvykį struktūruojantį konceptą, kuris esąs potencialus „gramatinio subjektiškumo“ koreliatas, skirtinas nuo diskurso kategorijos „topiko“.

2.1.2.1 Visai suprantama, kad kalba koduojamos situacijos dalyvių (veiksmažodžio argumentų) komunikacinis rangas atsispindi sintaksiniu lygmeniu ir komunikacinių rangų hierarchiją susekti padeda sintaksinių vaidmenų (gramatinių funkcijų) rikiuotė. Techniškai kalbant, sakinio komunikacinis kontūras, „įformintas“ morfosintaksiniu veiksmažodžio argumentų

kodavimu, didžia dalimi tėra kalbėtojo komunikacinių preferencijų refleksas. Dėl to klaidinga būtų manyti, kad komunikacinio rango sąvokos turinį sudaro atitinkamas sintaksinis vaidmuo. Tačiau toks įspūdis kai kurias teksto vietas skaitant susidaro. Antai autorius teigia, kad „Pats sintaksinių santykių mechanizmas kalbose taip pat yra ne kas kitas, kaip bandymas skirtingiems veiksmažodžio argumentams (formaliai) priskirti skirtingą komunikacinį statusą. Veiksny, tiesioginis ir šalutinis papildinys (šiuo atžvilgiu? – R. M.) sudaro tam tikrą hierarchiją, kurioje veiksnys užima aukščiausią vietą, o šalutinis papildinys – žemiausią“ (GKT2: 21). Išeitų, kad atitinkamą komunikacinį rangą veiksmažodžio argumentams suteikia (ar primeta?) jų morfosintaksinis kodavimas! Kitoje vietoje panašiai teigiama, kad „lietuvių, rusų ir daugelyje kitų kalbų aukščiausias komunikacinis rangas tenka sakinio veiksmui. Todėl, kai tik daiktavardis nustoja buvęs veiksmiu, jo rangas pažemėja“ (GKT2: 19). Tad išeina, kad minėtose ir panašaus tipo kalbose argumento komunikacinis statusas (rangas) tiesiog sutapatinamas su jo gramatine funkcija sakinyje. Tačiau dar kitoje vietoje pripažįstama, kad „kalbėtojas turi gana plačias galimybes komunikacinę struktūrą keisti ir rūšis yra tik viena iš jų (greta galimybių modifikuoti „bazinę“ intonaciją, „bazinę“ žodžių tvarką, „bazinę“ daiktavardžio morfologiją ir pan.)“ (GKT2: 22). Taigi „privilegiuoto statuso atėmimas iš pradinio veiksnio“ (ibid.) tėra būtina, bet nepakankama pasyvo funkciją kalboje apibrėžianti sąlyga. Išties kalbose, panašiose į lietuvių ir rusų, turinčiose santykinai laisvą žodžių tvarką sakinyje, visai įprasta tokia komunikacinė sakinio struktūra, kai tiesioginis objektas, eidamas sakinio tema, pasakomas pradinėje jo pozicijoje. Autorius mini tokio tipo „inversinius“ sakinius, kaip *Šį argumentą daugelis teoretikų atmetė*, sutikdamas, kad, palyginti su „pradine“ struktūra (*Daugelis teoretikų šį argumentą atmetė*), pirmajame subjektinio vardažodžio komunikacinis rangas pakinta. Bet kol vardažodis išlaikęs gramatinę subjekto funkciją (ją žymi nominatyvo linksnis), anot autoriaus, jis tebeturįs aukščiausią komunikacinį rangą. Kadangi pastaroji sąvoka, kaip matėme, iš esmės žymi diskurso kategoriją, tai sunku patikėti, kad temos statusą praradęs vardažodis vien tik dėl nominatyvinio žymėjimo tebeišlaiko aukščiausią komunikacinį statusą sakinyje. Išties minėto tipo kalbose inversijos santykis sieja ir daugiau konstrukcijų, kurios dėl savo funkcinės motyvacijos (semantinės specifikos ar pragmatinės paskirties) atstovauja net atskiriems sakinių tipams. Pavyzdžiui, veidrodinė teminės–reminės struktūros priešprieša pasižymi lokatyviniai ir egzistenciniai lietuvių kalbos sakiniai, plg. *Sąsiuviniai yra stalčiuje* vs. *Stalčiuje yra sąsiuviniai*, – pastarajame, egzistenciniame, sakinyje subjekto vardažodžiu pasakoma reminė informacija, jis yra gramatiškai neapibrėžtas (tą akivaizdžiai rodo neapibrėžto kiekio kilmininkas) ir sunku pasakyti, ar toks vardažodis tebeturi aukščiausią komunikacinį rangą bent jau diskurso pragmatikos požiūriu (gal jį čia turi pats egzistencinis predikatas?). Dar daugiau abejonių kyla dėl vadinamųjų specifikacinių jungties sakinių subjektų komunikacinio statuso, plg. rus. *Ubijca / ubijcej staruchi byl Raskol'nikov*

‘senės žudikas / žudiku buvo Raskolnikovas’; liet. *Mūsų anglų kalbos mokytojas / mokytoju buvo Jonas Petraitis*. Formaliai šio tipo ekvatyviniai sakiniai yra inversiniai deskriptyvinių–identifikacinių sakinių (kurie, priešinant juos specifikuojantiems, dar gali būti vadinami predikatyvine ekvatyvinių sakinių atmaina) atitikmenys (*Raskol'nikov byl ubijca / ubijcej staruchi*; liet. *Jonas Petraitis buvo mūsų anglų kalbos mokytojas / mokytoju*) ir turimi daugelyje kalbų, kaip ir kitos jungties konstrukcijos. Kaip matome iš veiksmažodžio derinimo ir preverbino vardažodžio morfosintaksinio žymėjimo įvairavimu pateiktuose pavyzdžiuose, specifikuojančios konstrukcijos subjektu išlieka tas pats individą nurodantis vardažodis kaip ir atitinkamoje predikatyvinėje konstrukcijoje, nors ir praradęs temos statusą. Yra pagrindo manyti, kad būtent preverbinis temos statusą bei vaidmens apibrėžtumą turintis šios konstrukcijos vardažodis turi aukščiausią komunikacinį rangą: taip yra ne tik dėl pragmatinio jo iškilumo, bet ir dėl to, kad jis yra pačios specifikuojančios predikacijos atspirties taškas – postverbinis vardažodis tik patikslina (specifikuoja) vienintelį numatomą pirmuoju vardažodžiu reiškiamo apibrėžto vaidmens atlikėją. Ne veltui kai kurių germaniško tipo kalbų analogiškuose specifikuojančiuose sakiniuose būtent preverbinis vardažodis pasirenkamas subjektu (anglų kalboje tą akivaizdžiai rodo kad ir pabaigos klausimo (*tag question*) testas, plg. *The (female) winner is Susan, isn't it / *she?*). Deja, dėl sugramatintos pradinės subjekto pozicijos taip yra tik nežymėtos tokių sakinių aktualiosios skaidos atveju. Kai kalbamos konstrukcijos (įgijęs fokuso kirtį) specifikatorius iškeliamas į sakinio pradžią, minėto tipo kalboje jis neišvengiamai tampa sakinio subjektu, plg. *SUSAN is the (female) winner*. Čia svarbu pastebėti, kad tik dėl to, kad ir žymėtame variante vardažodis (*the (female) winner*) tebeturi tas pačias pragmatines (tema) ir semantines (vaidmens apibrėžtumas) charakteristikas, kaip ir nežymėtame, sakinytis tebėra specifikuojantis, o ne predikatyvinis. Taigi specifikuojančios jungties konstrukcija yra akivaizdus pavyzdys, kai morfosintaksinis subjekto žymėjimas vienareikšmiškai nerodo jo vardažodžio aukščiausio komunikacinio rango ne tik tokiose kalbose kaip lietuvių ir rusų, bet ir kitose.

2.1.2.2 Be kalbėtojo pasirinkimo, konkretaus įvykio tipo konceptualizavimo perspektyva (ar profilis) ir ją atitinkanti gramatinių funkcijų rikiuotė (morfosintaksinis kodavimas) daugiau ar mažiau gali būti lemiami ir paties predikato semantinės struktūros (t. y. jo suponuojamų semantinių vaidmenų dispozicijos). Apie tai vienoje knygos vietoje kalbama taip: „Tokiose kalbose, kaip lietuvių ir rusų, sintaksiniai veiksmažodžio argumentų vaidmenys yra konkrečios veiksmažodinės leksemos ypatybės, nusakomos tos kalbos leksikone. Tiksliau sakant, leksikone nusakomas vienas iš sintaksinių modelių ir jis laikomas pagrindiniu, arba baziniu...“ (*GKT2*: 21). Taip įvykio dalyvio (veiksmažodžio argumento) komunikacinio rango sąvokos pragmatinis turinys (suvokiamas kaip argumento iškilumas diskurse) papildomas semantiniu komponentu. Toks papildymas daugeliu atvejų padeda geriau suprasti aukščiausią komunikacinį rangą suponuojančio subjekto statuso

paskyrimo vardažodžiui motyvaciją, ypač kai prieš akis turime tranzityvinį kanoną (ar sudėtinės jo dalis) reprezentuojančius sakinius. Išties aktyvaus veiksmo atveju subjektiniam kodavimui pirmiausia pasirenkamas iniciatyvus ir valingas jo atlikėjas, pasyvaus veiksmo atveju – jį „ištikusio“ veiksmo patyrėjas. Tačiau šiuo atžvilgiu mažiau tipiškais atvejais vienareikšmiškai numatyti gramatinių funkcijų rikiuotę iš predikato semantikos nelengva. Pavyzdžiui, imkime literatūroje gerai žinomą lokatyvinių alternacijų atvejį su „pagavos galimybių“ veiksmažodžiais (Fried 2005: 488):

- a. *Virtuvėje kvepia cinamonas.*
- b. *Virtuvė kvepia cinamonu.*
- c. *Virtuvėje kvepia cinamonu.*

Kiekviename iš trijų sakinių vaizduojama kiek kita tikrovės situacija, tad jiems galėtume priskirti skirtingas reikšmes. Pavyzdžiui, cinamono buvimas virtuvėje būtinas tik (a) sakiniui, o visa virtuvė turi būti apimta cinamono kvapo tik (b) sakinyje. Sakinys (c) įdomus tuo, kad jame išsiverčiama be subjekto – rinkdamasis „besubjektę“ konstrukciją kalbėtojas tiesiog teigia cinamono kvapo egzistenciją (virtuvėje). Bet visose trijose konstrukcijose vartojamas iš esmės tas pats veiksmažodis! Protinga manyti, kad argumentų morfosintaksinio kodavimo alternavimą panašiose konstrukcijose bent iš dalies lemia kalbėtojo pasirenkama situacijos traktavimo perspektyva (neneigiant, kad panašias alternacijas leidžia ir tam tikrų veiksmažodinių leksemų platesnės interpretacinės galimybės).

2.1.3 Kai kurie argumentų alternavimo atvejai knygoje aptariami kaip „rūšinės transformacijos“. Konkrečiai autorius kalba apie įvairius papildinių komunikacinio rango persikirstymo atvejus, neliečiant subjekto, įvardydamas juos Igorio Melč'uko pasiūlytu *permutatyvo* terminu. Kai kuriose kalbose (pvz., čiukčių) permutatyvas reiškiamas morfologiškai reguliariai ir pelnytai gali būti laikomas gramatinės rūšies atmaina. Lietuvių, rusų ir panašiose kalbose permutatyvą primena tokios alternuojančių argumentų poros, kaip:

1. a. *Karalius pa-dovanojo jam kailinius.*
b. *Karalius ap-dovanojo jį kailiniais.*
2. a. *Musės nu-tūpė ant lempos gaubto.*
b. *Musės ap-tūpė lempos gaubtą.*

Atkreipdamas dėmesį į alternuojančiuose sakiniuose dažnai figūruojančių veiksmažodinių priešdėlių „perskirstomąją sintaksinę pragmatinę funkciją“, autorius pastebi, kad vis dėlto „šiuo atveju kalbėti apie tam tikrą (gramatinę) rūšį lietuvių ir rusų kalbose neišeina: santykiai tarp pradinės ir išvestinės konstrukcijos semantiškai dažnai būna gerokai sudėtingesni nei leistų rūšinė transformacija; be to, tokio tipo veiksmažodžių poros nereguliarios ir toli gražu ne visi veiksmažodžiai jas turi (įdomu, kad kai kurių veiksmažodžių valdymas gali varijuoti ir be jokių morfologinių pokyčių, plg. rus. *požaloval emu* (DAT) *šubu* (ACC) / *požaloval ego* (ACC) *šuboj* (INSTR).)“ (GKT2: 32). Šiai išvadai tegalima pritarti. Išties tokiose kalbose, kaip lietuvių, rusų, čekų ir pan., veiksmažodžių priešdėliai be įvairių erdvinių reikšmių dar turi gramatinę perfektyvumo (nesvarbu, inceptyvinio, kompletyvinio ar limitatyvinio) funkciją ir jiems priskirti dar vieną gramatinę – argumentų komunikacinio rango perskirstymo – funkciją teoriškai yra gana sudėtinga. Tačiau būtų visai įdomu ištirti veiksmažodinių priešdėlių sugramatinimo šiai funkcijai galimybes. Lokatyvinėms alternacijoms skirtoje literatūroje atkreiptas dėmesys į tai, kad alternuojančių konstrukcijų veiksmažodžiais reiškiamas „skališkas“ argumento pokytis, t. y. jie žymi tam tikroje pokyčių skalėje išmatuojamą kryptingo veiksmo progresą ir visada suponuoja veiksmo pabaigą – yra teliški (pagal Zeno Vendlerio skirstymą yra *accomplishment* ir *achievement* tipo). Be to, kiekviename alternante veiksmas numanomai suvokiamas kaip „holistiškai“ apimantis tiesioginio objekto sintaksinį vaidmenį turinčio argumento referentą (žr. diskusijos apibendrinimą Lenartaitė 2011: 177–179). Minėtose kalbose priešdėliais paprastai žymimas veiksmažodžių (tarp jų ir teliškųjų) reiškiamo proceso perfektyvumas, t. y. pabaiga. Nepriešdėlinės veiksmažodžių formos, ypač esamojo laiko, dažnai šiuo atžvilgiu yra neutralios. Konstrukcijų porose su argumentų komunikacinio rango perkaita abiejų alternantų veiksmažodžiai akcionalių klasės atžvilgiu pagal apibrėžimą interpretuoti vienodai, t. y. teliškai, nepriklausomai nuo to, ar vienas iš jų (ar abu) turi veiksmo pabaigą eksplicitiškai žymintį priešdėlį, ar ne. Išties apie argumentų raiškos alternacijas kalbamose konstrukcijose (atitinkamai, ir apie kalbėtojo alternatyvios raiškos pasirinkimą), kaip, beje, ir apie rūšines transformacijas, prasminga kalbėti tik tuomet, kai daroma prielaida apie alternantų esminį semantinį ekvivalentumą. Todėl ir knygoje pateikiamą alternantų poros pavyzdį *tepti duoną svietu* / *už-tepti ant duonos sviesto*, neva iliustruojantį priešdėlio „perskirstomąją sintaksinę–pragmatinę funkciją“ lietuvių kalboje, turėtume perrašyti taip: (*už*)tepti duoną sviestu / (*už*)tepti ant duonos sviesto. Tuomet nekiltų pagunda priešdėlį laikyti alternuojančio predikato akcionalių klasę keičiančia derivatema ar argumento komunikacinį statusą keičiančia gramema. Perfektyviniai rodikliai iš principo neturėtų lemti argumentų raiškos alternacijų galimybių (plg. šiuo atžvilgiu anksčiau minėto pavyzdžio semelfaktyvinį (ar inceptyvinį) variantą: *Virtuvėje už-koipo cinamonas* / *Virtuvė pa-koipo cinamonu* / *Virtuvėje už-, pa-koipo cinamonu*). Vis dėlto, sunku

paneigti, kad kai kuriais lokatyvinių alternacijų atvejais viename iš alternantų holistinės reikšmės priešdėlis veiksmažodžiui yra privalomas, plg. šiuo atžvilgiu priešdėlį *ap-* pavyzdžiuose (1) ir (2). Atrodo, kad tokios semantikos priešdėliai padeda kaip tranzityvinio sakinio patientus interpretuoti ir leidžia atitinkamai žymėti tam tikrų (davimo ar lokacijos) veiksmažodžių argumentus, kuriems iš prigimties būdingi kiti semantiniai vaidmenys ir kitas morfosintaksinis žymėjimas (tarkime, minėtų pavyzdžių (b) alternantuose „patientiška“ traktuojami, atitinkamai, recipientas ir lokatyvas). Tokiais atvejais galėtume teigti, kad priešdėlėta veiksmažodžio forma koreguoja pradinės konstrukcijos tranzityvumą (pvz., (1.)) arba ją įsteigia (pvz., (2)); plg. dar (*Visą virtuvę per-smelkė cinamono kvapas*). Taigi veiksmažodžio priešdėlis čia reguliariai rodo struktūrinę predikacijos pokytį ir, tam tikra prasme, gali būti palyginamas su, sakysime, neveikiamosios rūšies dalyvio morfema, implikuojančia (ar nurodančia į) pagrindinių sintaksinių vaidmenų inversiją mums artimesnių kalbų pasyvinėse konstrukcijose. Baigiant šia diskusiją norisi pastebėti, kad tiems tyrėjams, kurie veiksmažodžio rūšį linkę suprasti kaip sintaksinių vaidmenų diatezę, atsiveria kelias vienodais teoriniais pagrindais aprašyti ir rūšines transformacijas, ir argumentų alternacijas, ir kai kurias aktantinės derivacijos atvejus (pvz., aplikatyvines konstrukcijas). Remdamasi Igorio Melč'uko diatezės samprata ir Sebastiano Shaumyano aplikacinės gramatikos teikiamu argumentų perkaitos modeliu visus šiuos reiškinius vieningai aprašyti savo disertacijoje yra pabandžiusi Kristina Lenartaitė (2011).

2.2. Antroje penktojo skyriaus dalyje, iškart po rūšies, aptariama aktantinė derivacija. Ne visi tyrėjai linkę atskirai nuo rūšies apie šį reiškinį kalbėti, bet autorius mano, kad žvelgiant iš platesnės tipologinės perspektyvos yra prasminga rūšines transformacijas skirti nuo įvairių aktantinės derivacijos tipų, kartu pripažįstant šių reiškinų giminingumą ir matant semantinę ir formalųjį jų sinkretizmą atskirose kalbose. Pagrindinis rūšies ir aktantinės derivacijos skirtumas, pasak autoriaus, esąs tas, kad „rūšies transformacijos keičia gramatinę situacijos interpretaciją, bet niekada nepaveikia (pačios) semantinės interpretacijos. Situacijos dalyvių rinkinys ir jų semantiniai vaidmenys, pereinant nuo aktyvinės prie bet kurios kitos išvestinės rūšies, nepakinta, ir tai galioja visų tipų rūšinėms sistemoms ... Kas kita, kai keičiasi pats situacijos dalyvių rinkinys ar (ir) referencinės ypatybės, t. y. pradinė struktūra transformuojama semantiškai. Tai jau skiriamasis aktantinės derivacijos ... bruožas“ (*GKT2*: 38–39). Taigi šių reiškinų skirtumas suformuluotas pakankamai aiškiai, nebent išpažįstančiam „freimų“ semantiką norėtusi pridurti, kad minimos semantinės struktūros transformacijos turėtų būti *profiliuojamos* sakinyje, t. y. išvestinėje konstrukcijoje turėtų fiksuoti tik tuos aktantų skaičiaus pokyčius, kuriuos rodo tam tikri morfologiniai rodikliai ar sintaksinės konstrukcijos elementai. Mat bet kurio predikato semantiniame „freime“ visada atrastume daugiau jo suponuojamos „bazinės“ situacijos dalyvių, nei

jų yra atitinkamo konkretaus sakinio profilyje. Toliau skyriuje iš eilės aptariami trys aktantinės derivacijos tipai: didinamoji derivacija, mažinamoji derivacija ir interpretacinė derivacija.

2.2.1 Didinamosios derivacijos atveju būtinųjų pradinės situacijos dalyvių, arba aktantų, skaičius padidinamas. Vienas labiausiai paplitusių didinamosios aktantinės derivacijos atvejų – kai kauzatyvine veiksmažodžio forma į sakinio profilį įvedamas agento ir (ar) priežasties vaidmenį turintis situacijos dalyvis (plg. *Sodo kampe pūva sugrėbti lapai* → *Tėvas sodo kampe pūdo sugrėbtus lapus (kompostui)*). Afrikos (Nigerio ir Kongo), austroneziečių, uto–actekų, abchazų–adygėjų ir kitose kalbose yra paplitusi vadinamoji aplikatyvinė derivacija, kai beneficentinės semantikos fakultatyvusis situacijos dalyvis, užimdamas tiesioginio objekto poziciją sakinyje, tampa būtinuoju (naujai) profiliuojamos situacijos dalyviu. Šis semantinės struktūros pokytis veiksmažodžio formoje žymimas specialia morfema. Panašiai specialiais rodikliais kai kuriose minėtose kalbose žymimas ir kitų semantinių vaidmenų pridėjimas. Simptomiška, kad kai kurių periferinių vaidmenų, kaip instrumento, komitatyvo ar vietos, įtraukimą į sakinio profilį dažnai žymi tas pats rodiklis. Tam tikru didinamosios aktantinės derivacijos tipu autorius siūlo laikyti ir būdvardžių beirieveksmių komparatyvą, mat jis į situaciją įveda dar vieną būtinąjį argumentą, turintį lyginimo standarto vaidmenį. Toks siūlymas turi pasekmių ir šių kalbos dalių gramatiniam aprašui, mat tuomet tokias lietuvių ir rusų kalbų formas, kaip *greitas / bystryj* ~ *greitesnis / bystree* ir *greitai / bystro* ~ *greičiau / bystree*, geriau laikyti (darybos santykiu tarpusavyje susijusiomis) atskiromis leksemomis, o ne kaitybinėmis formomis, kaip tai daroma tradicinėse gramatikose.

2.2.1.1 Dar poskyrio pradžioje apibrėždamas rūšinės transformacijos ir aktantinės derivacijos skirtumus, autorius pastebi, kad pastarosios atveju, kaip ir pirmosios, taip pat vyksta komunikacinių rangų perskirstymas, bet jis čia esąs „ne vienintelis, o tik pasekminis pokytis“. Toliau jis tęsia, jog „tam tikra prasme galima būtų manyti, kad rūšis – tam tikras aktantinės derivacijos atvejis, o ji pati apima plačią klasę reiškinių, aprašomų kaip „aktantinės struktūros keitimas“ (*GKT2*: 39). Taigi autorius veikiau pritartų platesnei aktantinės derivacijos nei rūšies interpretacijai, kurią greičiausiai paskatina visose minėtose transformacijose išvelgiama diatezė. Išties sintaksinių vaidmenų perskirstymas semantinių vaidmenų atžvilgiu, arba diatezė, figūruoja ne tik aktyvinės ~ pasyvinės konstrukcijos transformacijos ir minėtų lokatyvinių alternacijų, bet ir aktantinės derivacijos atvejais. Diatetiniai pokyčiai pasyvinėse konstrukcijose ir alternuojančių argumentų konstrukcijose (bent jau su minėtais „pagavos galimybių“ veiksmažodžiais) didžia dalimi yra nulemti pasirenkamos kalbėtojo perspektyvos į koduojamą tą pačią „bazinę“ situaciją. Šio teiginio nepaneigia faktas, kad tokiose kalbose, kaip anglų, turinčiose sugramatintą žodžių tvarką sakinyje, perspektyvos pokytį atliepia aktualiosios skaidos pokytis, ir jis dažnai nurodomas kaip pagrindinis pasyvizacijos motyvas (plg. Fried 2005: 502–503). Nuo šių dviejų reiškinių aktantinę derivaciją (kuriai taip pat būdinga ir

diatezė, ir, kaip rūšies keitimo atveju, specialūs rodikliai veiksmažodžio formoje) turėtų skirti reikšmingi semantiniai išvestinės struktūros pokyčiai. Kai rūšis traktuojama pernelyg plačiai, pavyzdžiui, prie jos priskiriant įvairius permutatyvus, gali kilti praktinių sunkumų skiriant pastaruosius nuo aktantinės derivacijos atvejų. Pavyzdžiui, imkime lietuvių kalbos kuratyvo konstrukciją *Antanas siūdinasi kostiumą pas Juozą / siuvykloje*. Kaip išvestinę, ją galėtume gretinti su pradine konstrukcija *Juozas siuva kostiumą Antanui*. Grynai techniškai žiūrint išvestinės konstrukcijos veiksmažodis *siū–dina–si* turi ir didinamosios aktantinės derivacijos rodiklį – kauzatyvinę priesagą, ir mažinamosios aktantinės derivacijos rodiklį – sangrąžos priesagą. Abiejų šių rodiklių dermė žymi tokią diatezė, kai buvęs pradinės konstrukcijos beneficentas (*Antanas*) tapdamas išvestinės konstrukcijos veiksmo kauzatoriumi tampa ir jos subjektu, o buvęs agentas ir subjektas (*Juozas*) čia nužeminamas iki šalutinio papildinio ar net – neapibrėžtumo atveju – iki vietos aplinkybės. Taigi abi konstrukcijos diatezės atžvilgiu beveik yra viena kitos veidrodinis atspindys. Ar mes išvestinę konstrukciją laikysime rūšinės transformacijos atveju, ar ją priskirsime prie kitų didinamosios aktantinės derivacijos atvejų, čia priklausys nuo to, ar pradinės konstrukcijos datyvinį beneficentą laikysime būtinuoju, ar laisvai pasirenkamu aktantu.

2.2.2 Mažinamoji aktantinė derivacija veikianti priešingai nei didinamoji – ji vieną pradinės situacijos aktantą pašalinanti; kartu atsirandanti ir nauja situacija, turinti mažiau dalyvių nei pradinė. Labiausiai paplitęs tokios derivacijos tipas esąs *dekauzatyvinis*. Tokios derivacijos metu „pradinė agentyvinė situacija (t. y. tokia, kuri kauzuojama dėl asmens valios ar aktyvios jėgos) paverčiama „nekauzuotąja“ situacija, „kuri išorinio agento (arba efektoriaus) neturi ir vyksta tarytum „pati savaime“; kitaip tariant pradinis kauzuotosios situacijos patientas tampa vieninteliu situacijos dalyviu, atsakingu už jos vyksmą“ (*GKT2*: 46). Rusų kalboje pagrindiniu dekauzatyvo rodikliu, regis, yra tapusi refleksyvinės kilmės priesaga *-sja* (lietuvių kalboje greta analogiškos *-si* turima ir šakninė dekauzatyvinių formų derivacija, pvz., *kelti ~ kilti, lenkti ~ linkti* ir pan.). Kadangi su šia priesaga pasidaromos dekauzatyvinės rusų kalbos veiksmažodžių formos semantiškai esančios paprastesnės (*plavit' = 'kauzuoti plavit'sja'*), Igoris Melč'ukas yra pasiūlęs šį darybos tipą vadinti „atvirkštiniu“, o derivatamai *-sja* priskirti neigiamą reikšmę, nes ši „išbraukianti“ agentą iš situacijos. Apybraižos autorius tokiam schemiškam dekauzatyvo traktavimui nepitaria. Iš tiesų (funkciniu požiūriu) dekauzatyvas, jo nuomone, turįs teigiamą reikšmę: tai esąs „toks pradinės situacijos interpretacijos pokytis, kuris įvykio priežastį priskiria tam situacijos dalyviui, kuris (paprastai) gauna veiksnio poziciją (ir kuris pradinėje situacijoje tos ypatybės neturėjo ir veiksniumi nėjo)“ (*GKT2*: 48). Rusų kalboje ta pati refleksyvinės kilmės priesaga *-sja* žymi ir kitą mažinamosios aktantinės derivacijos tipą – autokauzatyvą. Kaip ir dekauzatyvas, autokauzatyvas žymi situaciją, netekusią išorinio agento (kauzatoriaus), bet pastaruoju atveju „situacija ir toliau

lieka agentinė, tik jos vienintelis dalyvis veikia jau „pats vienas“, o ne veikiamas iš išorės“ (GKT2: 49). Nesunku numanyti, kad šiam vieninteliui autokauzatyvinės situacijos dalyviui yra inherentiškai būdingas agentyvumas, kitaip tariant, jis yra žmogus. Tik agentyvumo požymis skiria šiaip jau išoriškai vienodas rusų kalbos konstrukcijas *dirižër naklonil-sja k orkestru* ir *vetka naklonila-s'*: pirmuoju atveju turime autokauzatyvinę situaciją, antruoju – dekauzatyvinę. Beje, lietuvių kalboje refleksyvinė priesaga paprastai vartojama tik autokauzatyvui reikšti, plg., atitinkamai, *dirigentas pa-si-lenkè prie orkestro* ir *šakelè nulinko*. Be to, lietuvių kalboje autokauzatyvas nuo dekauzatyvo formaliai gali būti skiriamas ir agentyvaus veikėjo atveju, plg. *Pakelk užpakalį, prisėdai dokumentą!* ~ *Pa-si-kelk (nuo kėdės), prisėdai dokumentą!* (autokauzatyvas) ir *Profesorius pakilo / ?pa-si-kėlè (nuo kėdės) ir žengè į auditoriją* (dekauzatyvas). Atrodo, kad tik metaforiškai vartojant veiksmažodį, ta pati refleksyvinė priesaga be skirtumo gali būti vartojama abiem kalbamais atvejais, t. y. su neagentyviais (inertiškais) ir agentyviais situacijos dalyviais, plg. *Iš nosies jam pa-si-pylè kraujas* ir *Nuaidėjus skambučiui, mokiniai pa-si-pylè į mokyklos kiemą*. Visa tai rodo, kad refleksyvo priesaga, kaip mažinamosios aktantinės derivacijos priemonė, rusų kalboje yra labiau sugramatinta, nei jos analogas lietuvių kalboje, kuris čia iš dalies dar išlaikęs savo pirminę, sangražos, reikšmę.

2.2.3 Autorius mano esant prasminga skirti trečiąją aktantinės derivacijos tipą – interpretacinę derivaciją, nors grynai techniškai žiūrint tai yra mažinamosios derivacijos atmaina. Savo nuomonei paremti jis pasitelkia tiek semantinius, tiek ir tipologinius argumentus. Semantiniu požiūriu, natūraliai atskirą aktantinės (interpretacinės) derivacijos tipą sudaro įvairūs (veiksmažodžio formoje nurodomi) situacijos dalyvių koreferentiškumo atvejai. Mums labiau pažįstamos kalbose subjekto ir tiesioginio objekto koreferentiškumą veiksmažodžio formoje žymi (įvardinės kilmės) refleksyvo rodiklis, pavyzdžiui, rus. *Ivan, umyvaet-sja, breet-sja, odevaet-sja*; liet. *Jonas prausia-si, skuta-si, rengia-si*. Dėl paplitusios refleksyvinių–dekauzatyvinių rodiklių polisemijos ne visada lengva tikrąjį refleksyvą skirti nuo dekauzatyvo. Supratimas, kad refleksyvinė interpretacija galima pirmiausia tada, „kai veiksnys ir papildinys ... gali būti interpretuojami kaip du skirtingi objektai, iš kurių vienas veikia kitą“ (GKT2: 52), šiuo atžvilgiu padeda tik tada, kai turime reikalo su fizinio poveikio veiksmažodžiais, kurie „leidžia gana aiškiai „padalyti“ agentą, sakysime, į aktyviąją ir pasyviąją dalis“ (ibid.). Kuo abi agento „hipostazės“, pasak autoriaus žodžių, esančios viena kitai artimesnės, tuo tikėtinė dekauzatyvinė (arba autokauzatyvinė) refleksyvinio rodiklio interpretacija. Antai rusų kalbos veiksmažodį *sderživat'-sja*, liet. *su-si-laikyti*, priimtinau interpretuoti kaip refleksyvinį, nes „jo semantika suponuoja sąmoningas pastangas save kontroliuoti“, o veiksmažodį *podgotovit'-sja*, liet. *pa-si-ruošti*, galima suvokti ir refleksyviškai (‘save perkelti į parengties būseną’), ir autokauzatyviškai (‘įeiti į parengties būseną’) (GKT2: 52–53). Nors autorius nurodo, kad tais pačiais rodikliais gali būti žymimas ir subjekto bei netiesioginio (ar

šalutinio) objekto koreferentiškumas (rus. *Ivan stroit-sja*, liet. *Jonas stato-si namą*), tačiau apie tokių situacijų semantinę specifiką knygoje beveik nekalbama, gal būt dėl to, kad „rusų kalboje šalutinio objekto refleksyvo vaidmuo nedidelis“ (GKT2: 51–52). Lietuvių kalboje tokių refleksyvų pasidaroma nemažai, plg. *siuva-si kostiumą, perka-si maisto, renka-si knygą, varo-si (namo) galvijus* – jie bendrai žymi, kad kažkas daroma subjekto naudai, tad jų semantikos pamatą sudaro ne minėtas agento „padalijimas“ į aktyviąją ir pasyviąją puses, o, sakytume, agentui koreferentiško beneficinto „inkorporavimas“ į veiksmažodžio reikšmę.

2.2.3.1 Indoeuropiečių kalbose refleksyvinės kilmės morfemomis dalyvių koreferentiškumas žymimas ir reciprokinėse situacijose (tiurkų ir bantų kalbose šiems atvejams turimi specialūs rodikliai). Reciprokinėse (arba „tarpusavio“) situacijose, kitaip nei refleksyvinėse, dalyvių skaičius iki vieno fiziškai nesumažinamas. Pasak autoriaus, „kiekvienas iš reciprokinės situacijos dalyvių prisiima ir kito dalyvio vaidmenį, bet vienu metu atlieka abu – ir savo, ir svetimąjį – vaidmenis; sakysim, veiksmažodis *celovat'-sja = bučiuoti-s* nusako situaciją, kurioje (kalbant sausai ir techniškai) bučinio agentas ir patientas yra tas pats asmuo, todėl čia, kaip galima nesunkiai nuspėti, tarytum atsiranda du agentai ir du patientai vienu metu“ (GKT2: 54).

2.2.3.2 Be koreferentiškumo raiškos, autorius skiria dar vieną interpretacinės aktantinės derivacijos potipį, kuris informuoja apie aktanto neapibrėžtumą. Daugelyje kalbų situacijos, kurių vienas iš dalyvių kalbėtojui nėra konkrečiai žinomas arba, atvirkščiai, pernelyg gerai žinomas, gali būti reiškiamos konstrukcijomis su tais pačiais refleksyviniais veiksmažodžiais. Vienos kalbos šiam reikalui turi tik konstrukcijas su vadinamuoju objektiniu impersonalu, plg. rus. *sobaka kusaet-sja*, liet. *šuo kandžioja-si* (t. y. kandžioja žmones ar dar ką nors), kitoms yra įprastesnės konstrukcijos su subjektiniu impersonalu, plg. bulg. *tuk ne se puši* ‘čia nerūkoma (pažod. nesirūko)’, isp. *Se regala cobaya, blanca con manchas* ‘dovanojama jūrų kiaulytė, balta su dėmelėmis (pažod. dovanojasi jūrų kiaulytę...)’. Autorius nenorėtų tokio impersonalo priskirti prie rūšies keitimo konstrukcijų, kurių dalis, kaip matėme, taip pat žymi situacijas su neapibrėžtu dalyviu. Esą impersonalinių konstrukcijų funkcijos „akivaizdžiai negalima redukuoti iki pragmatinio komunikacinio rango perskirstymo“ (GKT2: 58). Bet kadangi abiem atvejais kalbose dažnai vartojami tie patys pasyvo ar refleksyvo rodikliai (plg. rusų kalbos „refleksyvinį“ pasyvą), tai impersonalo ir pasyvinių konstrukcijų skirtumas gali būti ne toks akivaizdus. Kur kas aiškesnis (bent jau teoriškai) impersonalo ir refleksyvo – dekauzatyvo skirtumas, mat pastarasis situacijos dalyvį visiškai pašalina iš sakiniu profiliuojamos situacijos. Bet pasirinkimą skirti impersonalinę interpretacinės aktantinės derivacijos potipį autorius galiausiai paremia tipologiniu argumentu – kai kurios kalbos, kaip antai Baltijos finų, dabartinės keltų, taip pat lenkų, turinčios specialius subjektinio impersonalo rodiklius, besiskiriančius nuo pasyvinių.

2.3 Kiek išsamiau su apybraižos autoriumi norėtusi pasiginčyti dėl medijo kategorijos traktavimo. Pastaraisiais dešimtmečiais savita medialinių konstrukcijų semantika ir sintaksė, keliančios daug teorinių galvosūkių, patraukė daugelio tyrėjų dėmesį (autorius mini įtakingą šios rūšinės kategorijos tyrėją Suzanne'ą Kemmer; medijoms kategorijai rodomą dėmesį liudijanti literatūros sąrašą žr. Heyvaert 2003). Autorius nepitaria užsienio lingvistų mėginimui medialinėms konstrukcijoms priskirti savarankišką reikšmę, „kurios pagrindą sudaro tam tikras ribų trynimasis tarp agento ir patiento“ (GKT2: 67). Jo manymu, šis „dekauzatyvinis“ medijoms elementas Suzanne'os Kemmer apraše užgožias refleksivinį, kuris kaip tik pabrėžiamas Peterburgo mokyklos darbuose. Nepripažindamas medijoms bendrosios reikšmės, apybraižos autorius telaiko jį tam tikro (su refleksivo ar dekauzatyvo rodikliu susijusių) reikšmių klasterio tipologiniame apraše bendruoju pavadinimu. Tad jo teikiamame tipologiniame rūšies apraše iš esmės be medijoms kategorijos apsieinama – tiesiog atskirai aprašomos refleksivinės, dekauzatyvinės, reciprokinės ir pasyvinės konstrukcijos.

2.3.1 Autoriaus pasirinkimą refleksivo reikšmėse „išstipdyti“ medijoms kategoriją galima suprasti: rusų kalboje, kaip ir lietuvių, ispanų ir daugelyje kitų, vadinamosios medialinės reikšmės (ar reikšmė?) koduojamos pasitelkus refleksivinę strategiją, pgl. *Sušėnaja ryba dolgo chranit-sja* 'džiovinta žuvis ilga gali būti laikoma (pažod. saugosi)'; liet. *Durys lengvai / sunkiai at-si-daro*; isp. *La pelota se cayó dela mesa* 'kamuolys nusirito nuo stalo'. Tačiau, pavyzdžiui, olandų ir anglų kalbose tam reikalui pasitelkiama kita strategija, būtent, neagentyvaus subjekto ir aktyvinės (finitinės) veiksmažodžio formos jungtis, pgl. oland. *Asfalt fietst prettiger dan grind* pažod. 'asfaltas važinėjasi maloniau nei žvyras (t. y. ant asfalto važinėti maloniau nei ant žvyro)'; angl. *This pan cleans easily* 'ši keptuvė lengvai valosi'. Recenzuojamoje knygoje panašios konstrukcijos, nenutylint jų perteikiamos reikšmės modalinio atspalvio, vadinamos „potencialiniu pasyvu“ (GKT2: 30). Išties tokias reikšmes priskirti prie pasyvo rusų kalboje yra lengviau nei kitose kalbose: autoriaus pateikiamoje refleksivo reikšmių raidos grandinėje *refleksivinis įvardis* → *veiksmažodžio refleksiivas* (→ *reciprokas*) → *dekauzatyvas* → *impersonalas* → *pasyvas* rusų kalba (skirtingai nei lietuvių) yra pasiekusi paskutinę stadiją. Komentuodamas šia grandinę, pats autorius pastebi: „būdinga tai, kad pasyvinė reikšmė (**kaip mažiausiai „semantiška“**) atsiranda paskutinė“ (išskirta mano – R. M.) (GKT2: 61). Tačiau tik ką minėta modalinė reikšmė, charakterizuojanti kalbamas konstrukcijas, rodo kaip tik priešingai. Išties šiuo atžvilgiu rusų kalbos konstrukcija *Knigi po obščej morfologii prodajut-sja chorošo* 'bendrosios morfologijos knygos lengvai parduodamos (pažod. gerai parsiduoda)' yra gerokai „semantiškesnė“ nei „tikroji“ pasyvinė konstrukcija *Zdes' prodajut-sja knigi po obščej morfologii* 'čia parduodamos (pažod. parsiduoda) bendrosios morfologijos knygos'. Būtent ši modalinė reikšmė, kaip bendras įvairių medialinių konstrukcijų bruožas, nurodoma pastarojo

meto medijo kategorijos tyrimuose (ypač kognityvinės pakraipos). Toliau, remdamasis daugiausia Liesbet'ės Heyvaert monografijoje pateiktomis išvalgomis (Heyvaert 2003: 125–147), pabandyčiau argumentuoti, kodėl medijas gali būti laikomas pilnaverte rūšies kategorijos atmaina tiek formaliai, tiek ir funkciškai.

2.3.2 Literatūroje randamos medialinių konstrukcijų alternatyvios analizės sutartinai gali būti skiriamos į „ergatyvinę“ ir „patientinę“. Pirmosios analizės šalininkai teigia, kad medialinėje konstrukcijoje, panašiai kaip ir ergatyvinėje, vaizduojamas įvykis su vienu veikėju: nors veiksmo kauzatorius (agentas) numanomas (ir nesunkiai gali būti prie vaizduojamos situacijos priduriamas), sakinyje profiliuojamas veiksmas rutuliojasi tarsi savaime. Vieninteliam medialinės konstrukcijos (neagentyviame) aktantui, koduojamam kaip sakinio subjektas, šie tyrėjai mėgina priskirti agentiško savybę, įvardydami tai ir subtiliau – kaip subjekto atsakomybę dėl sakinio predikato žymimo veiksmo, kurią jis galės prisiimti dėl inherentinių savo aktanto savybių. Antrosios, „patientinės“, analizės šalininkai remiasi prielaida, kad vieną situacijos dalyvį atvirai profiliuojančios (vieną veiksmožodžio argumentą terealizuojančios) medialinės konstrukcijos iš tikrųjų profiliuoja dviejų sąveikos dalyvių situaciją. Iš tiesų įvairiais testais įrodoma, kad medialinės konstrukcijos visada implikuoja agentą, tuo jos ir skiriasi nuo vadinamųjų ergatyvinių (mūsų terminais – dekauzatyvinių) konstrukcijų, plg.:

(a) *Durys atsidarė (pačios)*. (Dekauzatyvinė konstrukcija).

(b) *Durys atsidarė sunkiai (*pačios)*. (Medialinė konstrukcija).

Nesunku matyti, kad medialinės konstrukcijos būtinasis adverbialinis palydovas (*sunkiai, lengvai, greitai* ir pan.) ne tik eksplicitiškai nurodo į modalinę jos reikšmę, bet ir per jėgų, arba tarpusavio, sąveiką (*force dynamics*) – į sakinio veiksmą faktiškai atliekantį agentą. Būtina agento implikacija medialinėse konstrukcijose jų subjektą kalbamos analizės šalininkus verčia interpretuoti „patientiška“, kaip (dėl savo aktanto inherentinių savybių) „patiriantį“ agento inicijuotą veiksmą. „Patientinė“ medialinių konstrukcijų analizė priartina jas prie pasyvinių. Žinoma, jeigu nekreipsime dėmesio į faktą, kad pirmosiose, skirtingai nei antrosiose, eksplicitinė agento raiška iš principo yra neįmanoma. Ši analizė veikiausiai yra artimesnė ir recenzuojamos apybraižos autoriui.

2.3.3 Bėda ta, kad abi šios analizės yra daugmaž pritaikomos tik prototipiniais medialinių konstrukcijų atvejais. Medio prototipą sudaro tranzityvinė situacija, kai fizinės subjekcinio aktanto savybės *leidžia* ar *palengvina* su juo implikuojamo agento atliekamą manipulytinių veiksmą, plg. angl. *Broiler rack removes easily* ‘kepimo (krosnelės) grotelės lengvai išsiima’. Tokioms konstrukcijoms yra būdinga vadinamoji *facilitatyvinė* semantika. Tačiau ne vienoje minėtoje

kalboje medialinės konstrukcijos yra išplitusios į įvairias intranzityvines situacijas: tokių konstrukcijų subjektą dėl dažnai periferinio semantinio jo vaidmens (pavyzdžiui, kai inherentiškai jis yra lokatyvas, priemonė ar instrumentas) arba dėl paties veiksmo „nefizinio“ pobūdžio sunku interpretuoti „agentiškai“ ar „patientiška“, plg. angl. *This tennis court is slightly coarser, so it plays a bit slower* ‘šio teniso korto danga yra truputėlį šiurkštesnė, tad ant jos žaidžiama lėčiau (pažod. ji žaidžiasi lėčiau)’; *This music dances better than the other one* ‘pagal šią muziką šokti geriau nei pagal aną (pažod. ši muzika šokasi geriau...)’. Iš Liesbet’ės Heyvaert pateiktos medialinių konstrukcijų semantinės tipologijos matyti, kad, be minėtos facilitatyvinės reikšmės, jos gali žymėti su subjekto referentu atliekamo veiksmo kokybę, pačią jo galimybę, lokalizuojamo subjektinio referento galutinę padėtį (plg. liet. *Atšvaitas lipnia juosta lengvai prisitvirtina prie kuprinės ar rankovės*) arba su juo atliekamo veiksmo rezultatą. Visas šias reikšmes, pasak minėtos tyrėjos, vienijanti modalinė palankumo (*conduciveness*), arba leidimo (*letting*), reikšmė. Kitaip tariant, visų semantinių atspalvių medialinėse konstrukcijose (nepriklausomai nuo to, ar jų pamatą sudaro tranzityvinis, ar intranzityvinis įvykis) subjekto referento savybės pateikiamos kaip padedančios įvykti jose profiliuojamam veiksmui. Modalumo reikšmių spektre minėta leidimo reikšmė (jos esmę atskleisti padeda Leonardo Talmy’o išplėtota tarpusavio sąveikos (*force dynamics*) sąvoka; Talmy 2000: 409–470) esanti artimiausia „objektyviam“ dinaminiam modalumui ir labiausiai nutolusi nuo „subjektyvaus“ episteminio modalumo. Tokio dinaminio modalumo prigimtį suvokti padeda medialinių konstrukcijų su neigiamu predikatu (predikato neiginys čia atlieka tą pačią struktūrinę funkciją kaip ir adverbialinis elementas „teigiamame“ konstrukcijos variante – nurodo į sąveiką su implikuojamu agentu) parafrazės su modalinės reikšmės žodžiu (*ne*)*norėti*, plg. *Durys ne-atsidaro* ≈ *Durys nenori* *atsidaryti*.

2.3.4 Vis dėlto, norint apie minėtas konstrukcijas kalbėti kaip apie (atskirą nuo pasyvo) medijo kategoriją, vien tik savitos modalinės reikšmės nepakanka. Juk modalinę reikšmę joms pripažįsta ir recenzuojamos apybraižos autorius, vadindamas jas „potencialiniu pasyvu“. Todėl toliau atskiros kategorijos naudai pateiksiu struktūrinius ir funkcinius argumentus.

2.3.4.1 Išoriškai tiek pasyvinėje, tiek ir leidimo modalumo konstrukcijoje įvyksta panaši „rūšinė“ transformacija – subjektu paskiriamas pradinėje konstrukcijoje tiesioginio, netiesioginio ar šalutinio objekto pareigas ėjęs argumentas (patientas, beneficentas, instrumentas ar lokatyvas), o sakinyje profiliuojamo proceso agentas pirmojoje konstrukcijoje dažnai neišreiškiamas, tik implikuojama kaip ir antrojoje. Agento „išleidimą“ iš pasyvinės konstrukcijos paprastai lemia kalbėtojo pasirinkimas jį traktuoti neapibrėžtai ar kiti pragmatiniai motyvai, ir daugelio kalbų pasyvinėse konstrukcijose jį galima lengvai „atstatyti“, plg. *Zdes’ strojat-sja novye doma (v osnovnom priezžymi rabočimi)* ‘čia (daugiausia atvykėlių darbininkų) statomi nauji namai’. Tuo tarpu

to iš principo negalima padaryti medialinėje konstrukcijoje, plg. *Panel'nye doma bystro strojat-sja* (**priezžymi rabočymi*) 'blokiniai namai (*atvykėlių darbininkų) statosi greitai'. Galbūt taip yra dėl to, kad dėl savo funkcijos – pabrėžti, jog sakinio veiksmui įvykti leidžia tam tikros subjekcinio aktanto savybės – prototipiškai medialiniai sakiniai yra generiniai teiginiai, tad ir jų implikuojamas agentas taip pat yra generinio, t. y. apibendrinto, pobūdžio. Tarkime, sakinyje *Durys sunkai atsidaro* durys sunkiai atsidaro bet kuriam, kuris tai bandys padaryti. Vis dėlto yra skirtumas tarp NEAPIBRĖŽTO agento ir APIBENDRINTO agento! Nesunku matyti, kad grynai struktūriniu požiūriu medialinė konstrukcija atsiduria tarp dekauzatyvinės ir pasyvinės konstrukcijų.

2.3.4.2 Teikdamas pirmenybę funkciniam rūšies apibrėžimui, recenzuojamos knygos autorius tiek pasyvinę, tiek ir kitas rūšines transformacijas pirmiausia apibūdina kaip privilegijuoto statuso, arba aukščiausio komunikacinio rango, „atėmimo“ iš subjekcinio argumento priemonės. Medialinių konstrukcijų paskirtis yra akivaizdžiai priešinga: neagentyvų situacijos dalyvį padaryti atsakingą už sakiniu profiluojamą procesą, paskiriant jį subjektu. Šį paskyrimą įgalina pabrėžiamos tam tikros inherentinės subjekto aktanto savybės, leidžiančios ar padedančios įvykti sakinio veiksmui. Šį veiksma, be abejo, atlieka implikuojamas agentas, bet klaidinga manyti, kad medialinių konstrukcijų funkcinė motyvacija – pažeminti agentyvaus aktanto komunikacinį rangą. Juk vargu ar galima aktyvinę konstrukciją *Bet kas lengvai atidaro šias duris* laikyti pirmine medialinės konstrukcijos *Šios durys lengvai atsidaro* atžvilgiu, veikiau atvirkščiai, nes pirmoji tėra antrosios apytikrė parafrazė. Kad medialinės konstrukcijos tiek struktūriškai, tiek ir funkciškai yra orientuotos į subjektą, rodo jų modalumas, o veikiau jo pobūdis: minėto dinaminio (leidimo) *modalumo jėgos raiškos vieta (locus of the potency of the letting modality)* medialinėse konstrukcijose ir yra subjekcinis aktantas. Būtent šis modalinis komponentas didžia dalimi ir sudaro medialinių konstrukcijų subjekto „aukščiausio komunikacinio rango“ turinį.

2.3.4.3 Medialinių konstrukcijų „subjektinę“ orientaciją anglų kalboje papildomai patvirtina jų pagrindu tolydžio pasidaromos *-er* nominalizacijos. Greta agentyvių *-er* nominalizacijų, bendrai imant, žyminčių atitinkamų veiksmų vykdytojus, kuzatorius ar iniciatorius, anglų kalboje yra išplitusios neagentyvios *-er* nominalizacijos, žyminčios esinius, su kuriais, ant kurių, ar kuriuose atliekamas atitinkamas veiksmas. Paprastai tie esiniai tam konkrečiam veiksmui atlikti ir būna numatyti ir todėl inherentiškai pasižymi atitinkamomis savybėmis, plg.: *broil-er* 'a chicken bred to be broiled'; *kill-er-s* 'cattle ready for slaughter'; *jott-er* 'something which you can jot things on or in'. Neagentyviosios anglų kalbos *-er* nominalizacijos, kaip ir jas atitinkančios medialinės konstrukcijos, gali turėti įvairias reikšmes, rodančias, jog vedinio suponuojamas veiksmas su jo žymimu esiniu gali būti lengvai, gerai ar greitai atliekamas arba, kad tas esinys yra sukurtas, pagamintas, išaugintas ar pan. tam, kad su juo tas veiksmas (lengvai) būtų atliekamas. Kaip ir

medialinių konstrukcijų atveju, šiuos neagentyviuos vedinius galime aprėpti bendra objektyvaus dinaminio (leidimo) modalumo sąvoka, plg.: *broil-er* 'a type of chicken that broils well'; *cook-er* 'a type of apple that cooks well'; *bestsell-er* 'a book that sells well' ir pan. Ši modalumo savybė neagentyviąsias *-er* nominalizacijas priartina prie atitinkamų agentyviųjų (pirmiausia prie leksikalizuotų, ne *ad hoc* diskurse susikuriamų). Išties tokie vediniai, kaip *teach-er*, *bak-er*, *preach-er*, *life-sav-er* ir pan., be profesijos ar pastovaus užsiėmimo, bendriau žiūrint, žymi asmens (agento) mokėjimą, gebėjimą ar galėjimą, o kai kuriais atvejais, kaip antai *gambl-er* ar *drink-er*, ir stiprų norą atlikti atitinkamą veiksmą. Šiuos agentyviuos *-er* vedinius semantiškai pamatuoja atitinkami habitualinės ar modalinės reikšmės sakiniai, plg.: *a baker is someone who regularly (professionally) bakes bread*, i. e. *who knows how to bake bread*; *a gambler is someone who will gamble*. Matome, kad neagentyviąs ir agentyviąs anglų kalbos *-er* nominalizacijas vienija iš esmės to paties tipo modalumas. Abiejų tipų vediniai tampa jų darybos pamato suponuojamų sintaksinių konstrukcijų dinaminio modalumo raiškos vieta: neagentyviųjų vedinių referentų savybės leidžia tų konstrukcijų implikuojamam agentui su jais atlikti tam tikrą veiksmą (leidimo dinaminio modalumo potipis), o agentyvūs vediniai rodo savo referentų gebėjimą ar polinkį (valią) patiems tam tikrą veiksmą atlikti (gebėjimo ar valios dinaminio modalumo potipis). Nesunku numanyti, kad istoriškai būtent ši bendra modalumo savybė motyvavo originaliai agentyviųjų *-er* nominalizacijų išplitimą į neagentyvumo sritį. Išsamiai aptarusi įvairius semantinius ir konstrukcinius *-er* nominalizacijų aspektus (čia prabėgom paminėjau tik vieną kitą) Liesbet'ė Heyvaert savo apžvalgą baigia apibendrinimu, kuris yra reikšmingas ir mūsų diskusijai: abiejų minėtų tipų anglų kalbos *-er* nominalizacijos profiliuoja jų darybos pamato suponuojamų sintaksinių konstrukcijų – nesvarbu, aktyvinių ar medialinių – SUBJEKTĄ. Kalbamam kontekste yra svarbūs du subjekto, kaip sintaksinės konfigūracijos elemento, semantikos aspektai: pirma, jis yra propozicijos turinyje koduojamo „objektyvaus“ dinaminio modalumo raiškos vieta; antra, jis yra „subjektyvaus“ episteminio modalumo raiškos vieta ta prasme, kad jo žymimo esinio inherentinėms savybėms kalbėtojas deleguoja atsakomybę už propozicijos tikrumą (pats prie to nieko nepridurdamas) (Heyvaert 2003: 174–176). Tad apibendrinti galime ir mes.

2.3.5 Medijas nusipelno atskiros vietos veiksmožodžio rūšies apraše, jeigu šiai kategorijai priskiriame anksčiau aptartas konstrukcijas su būdinga dinaminio (leidimo) modalumo reikšme. Ypatingo traktavimo medialinės konstrukcijos nusipelno ne tik dėl savo struktūrinių savybių (apibendrintas agentas visada implikuojamas, tačiau eksplicitiškai negali būti išreiškiamas), bet ir dėl savo funkcijos: medialinių konstrukcijų, skirtingai nei pasyviųjų, paskirtis yra ne atimti iš agento subjekto statusą, siejamą su „aukščiausiu komunikaciniu rangu“, o tokį statusą suteikti (tam tikrų inherentinių jo savybių pagrindu) kuriam nors neagentyviąm situacijos dalyviui. Medialinių

konstrukcijų „subjektinę“ orientaciją pirmiausia rodo faktas, kad jų subjektas yra dinaminio (leidimo) modalumo jėgos raiškos vieta, dėl kurios subjektinis aktantas tampa vienaip ar kitaip atsakingas už su juo implikuojamo agento atliekamą veiksmą. Papildomai šią orientaciją rodo anglų kalboje išplitusios neagentyvosios *-er* nominalizacijos, kurios čia, kaip ir agentyvosios, pirmiausia profiliuoja atitinkamos („agnatinės“) sintaksinės konstrukcijos subjektą kaip modalinės jėgos raiškos vietą ir kaip esinį, atsakingą už ta konstrukcija reiškiamos propozicijos episteminį statusą.

2.4 Rūšies ir aktantinės derivacijos skyrių tradiciškai baigdamas bibliografiniu komentaru apybraižos autorius pastebi, kad kai kuriose (pavyzdžiui, polineziečių) kalbose pasyvo konstrukcijų pagrindu yra atsiradusi ergatyvinė pagrindinių sintaksinių vaidmenų žymėjimo strategija: „rodiklis, pilnoje pasyvo konstrukcijoje žymėjęs agentinį papildinį, ima funkcionuoti kaip (būtinasis) ergatyvinio linksnio rodiklis, ir tada kalboje visiškai arba iš dalies nuo akuzatyvinės strategijos pereinama prie ergatyvinės“ (*GKT2*: 63). Autorius linkęs manyti, kad vadinamasis dalinis ergatyvumas dalyje indų ir daugelyje kitų kalbų irgi yra atsiradęs tokiu pat keliu: „ergatyvinės konstrukcijos šiose kalbose atsirado apibendrinus perfektinę-rezultatyvinę pasyvo konstrukciją (tokią, kaip rus. *u menja sdelany uroki* ‘aš esu paruošęs pamokas (pažod. man paruoštos pamokos)’), leidžiančią pakelti patiento ir pažeminti agento komunikacinį statusą“ (ibid.). Literatūroje yra seniai pastebėta, kad senųjų kalbų pasyvo konstrukcijų sintaksinės reanalizės hipotezė į atitinkamas ergatyvinės rikiuotės aktyvo konstrukcijas susiduria su daugeliu teorinio ir empirinio pobūdžio sunkumų. Antai dabartinių vakarų iranėnų kalbų ergatyvinę rikiuotę būtojo laiko konstrukcijose (panašiai kaip ir mini autorius) įprasta kildinti iš senosios iranėnų kalbos *manā kartam* tipo konstrukcijos, laikant šią perfektine-rezultatyvine pasyvo konstrukcija. Tačiau ne vieno tyrėjo buvo pastebėta, kad perfektinės-rezultatyvinės formos (istoriškai – tai su *-ta-* formantu sudaromi veiksmažodiniai būdvardžiai (*adjectiva verbalia*)) senovės iranėnų kalboje buvo indiferentiškos aktyvo / pasyvo skirties atžvilgiu: sintaksinės konstrukcijos su šiomis formomis veikiausiai žymėjusios tranzityvines situacijas. Be to, toli gražu ne periferinis genityvo formos (*manā*) statusas kalbamoje konstrukcijoje taip pat kalba prieš pasyvinę jo interpretaciją. O juk pasyvo konstrukcijos agentinis participantas pagal apibrėžimą koduojamas kaip periferinis: senovės iranėnų turimose sintetinio pasyvo konstrukcijose jis ir reiškiamas prielinksnine konstrukcija. Šie ir kiti faktai (taip pat ir tipologiniai) vertė tyrėjus ieškoti alternatyvios kalbamo tipo konstrukcijų interpretacijos. Laikyti *manā kartam* tipo konstrukcijas išorinio posesyvo konstrukcijomis pirmasis pasiūlė Emilis Benveniste’as (1952 / 1966), beje, ne vienoje vietoje cituojamas ir apybraižos autoriaus. Ir nors jo iškelta hipotezė iškart susilaukė aršios kritikos, pastaraisiais metais svariais argumentais (pirmiausia struktūriniais) ją parėmė Geoffrey’is Haigas (2008: 23–88). Pasak šio tyrėjo, senosios iranėnų kalbos tekstų analizė rodanti, kad kalboje neabejotinai turėta išorinio, genityvu koduojamo, posesoriaus

konstrukcija. Svarbu esą tai, kad šioje kalboje išnykus datyvui (kurio vaidmuo išorinio posesoriaus raiškoje paliudytas daugelyje indoeuropiečių kalbų) būtent genityvas perėmęs visą pluoštą ano funkcijų, kaip antai recipiente, eksperienčio, benefaktyvo, taip pat ir posesoriaus, – jas minėtas autorius apibendrina „netiesioginės participacijos“ sąvoka. Iranėnų kalbose išnykus morfologiniam aoristui bei imperfektui, būtent *manā kartam* tipo konstrukcijos čia tapusios vienintele tranzityvinių situacijų perteikimo būtajame laike priemone ir ergatyvinės rikiuotės atsiradimo pagrindu: pragmatiškai iškilaus ir aukštą agentyvumo laipsnį turinčio išorinio posesoriaus (benefaktyvo ir t. t.) genityvas natūraliai buvo perinterpretuotas kaip ergatyvinis linksnis. Ši hipotezė, be to, kad geriau dera indoeuropietiškos tipologijos kontekste, yra patraukli tuo, kad kildindama ergatyvinės rikiuotės tranzityvinę konstrukciją tiesiogiai iš išorinio posesoriaus (tranzityvinės) konstrukcijos, išvengia minėtų pasyvo konstrukcijos sintaksinės reanalizės sunkumų. Šiaip ar taip ją vertėtų paminėti greta tradicinės hipotezės, ergatyvinės rikiuotės konstrukciją kildinančios iš pasyvo.

3. Baigdamas knygos recenziją pastebėsiu, kad kritinės mano pastabos nepretenduoja į lygiavertę diskusiją su jos autoriumi, žinomu gramatinės tipologijos specialistu. Juolab kad paisydamas apybraižos formato jis ir negalėjo iškloti visų joje savo nuomonę pagrindžiančių argumentų. Tad savo pastabas pavadinčiau diskusija „užduotomis temomis“, kurios pirmasis tikslas – pasinaudojus proga pagyvinti lietuviškąją gramatinės tipologijos diskursą. Dėl suprantamų priežasčių čia galėjau paliesti tik kai kurias mane „užkabinusias“ temas ir idėjas. Jų gramatinė tipologija besidomintis skaitytojas apybraižoje atras gerokai daugiau ir galbūt taip pat panorės pasidalinti su kolegomis savo mintimis ir kritiniais pastebėjimais.

Literatūra

Ambrazas, V., red., 1997: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Arkadiev, P. 2011a: Aspect and actionality in Lithuanian on a typological background. In: Daniel Petit, ed., *Langues baltiques, langues slaves*. Paris: Éditions CNRS, 61–92.

Arkadiev, P. 2011b: On the aspectual uses of the prefix *be-* in Lithuanian. *Baltic Linguistics* 2, 37–78.

Benveniste, E. 1952 / 1966: La construction passive du parfait transitif. In: Benveniste, E., ed., 1952 / 1966: *Problèmes de linguistique generale*. Paris: Gallimard, 176–186.

Fried, M. 2005: A frame-based approach to case alternations: the *swarm*-class in Czech. *Cognitive Linguistics* 16–3, 475–512.

- Gaivenis, K., Keinys, S. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
- Haig, G. 2008: *Alignment Change in Iranian Languages: A Construction Grammar Approach*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Heyvaert, L. 2003: *A Cognitive-Functional Approach to Nominalization in English*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Holvoet, A., Čižik, V. 2004: Veikslo priešpriešos tipai. In: Holvoet, A., Semėnienė, L., red., 2004: *Gramatinių kategorijų tyrimai* (Lietuvių kalbos gramatikos darbai 2). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 141–162.
- Kuteva, T. 1998: On identifying an evasive gram: Action narrowly averted. *Studies in Language* 22.1, 113–160.
- Kuteva, T. 2001: *Auxiliation. An Enquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, R. 2008: *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lenartaitė, K. 2011: *Argumentų raiškos alternavimas lietuvių kalboje* (Daktaro disertacija; Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių kalbos institutas). Vilnius.
- Michaelis, L. 2004: Type shifting in construction grammar: an integrated approach to aspectual coercion. *Cognitive Linguistics* 15, 1–67.
- Mikulskas, R. 2011: Vladimir Plungian. Gramatinių kategorijų tipologija, Pirmasis tomas. [Recenzija]. www.lietuviukalba.lt
- Morkūnas, K., par., 1999: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Paulauskienė, A. 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*. Vilnius: Mokslas.
- Talmy, L. 2000: *Toward a Cognitive Semantics, Vol. I: Concept Structuring Systems*. Cambridge, MA: MIT Press.

*Gauta: 2013 m. rugsėjis 13 d.
Priimta: 2013 m. rugsėjo 26 d.*

ROLANDAS MIKULSKAS

*Lietuvių kalbos Institutas
Vileišio g. 5,
10308 Vilnius, Lietuva
[mikulskai@takas.lt]*